

Osnovice građanskog društva u Hrvatskoj za revolucije 1848-49. godine*

U prilogu autor raspravlja o osnovicama građanskog društva koje su prisutne u hrvatskoj javnosti za revolucije 1848-49. godine, a to su: građanske slobode, liberalna i demokratska načela, javnost i javno mnijenje kao demokratske institucije, slobodni izbori, višestranački sistem, parlamentarizam itd. Na tim su vrijednostima hrvatski preporoditelji utemeljili hrvatski nacionalni program i organizirali moderni liberalni politički pokret. Odbacio je gledište, iskazano u historiografiji, da se tada pojavio hrvatski nacionalizam kao nova vrijednost.

*Osnovni problemi***

"Sva politička umietnost, ustav, i sva znanost za pravedno i srietno opredieljenje i uzdržanje građanskog društva, građanskih razmierjah i pravah ostaje bez uspieha gdje neima građanske krieposti, gdje neima onoga u čemu se građanska kriepost sastoji, to jest: rodoljublja i hrabrosti."

Gradjanska kriepost, Danica 1848, 194.

"Javnost po predmetu jest trojevårstna, jer je i sama djelatnost za občinstvo trojevårstna: 1) javnost zakonotvorstva (zakonodavne vlasti); 2) javnost vlade (izvršne vlasti) i 3) javnost sudbenog postupanja (sudske vlasti)."

Javnost, Danica 1848, 199.

1. Sudeći prema različitim stavovima, koje nalazimo u historiografiji, ali i u široj kulturnoj javnosti, mogli bismo na prvi pogled zaključiti da je veoma teško, ako ne i nemoguće, donijeti pravilnu ocjenu o pojavi liberalizma i demokracije, o ključnim osnovicama građanskog društva, te o razvoju nacionalizma i formiranju hrvatske nacije u Hrvatskoj za revolucije 1848-49. godine. Zašto? Zato, jer su tvrdnje o tome, napose o

* U ovom radu donosimo sažetak znatno opsežnije rasprave o građanskom društvu, liberalizmu, demokraciji, patriotizmu, nacionalizmu, nacionalnom identitetu i počecima integracije hrvatske nacije za revolucije 1848-49. godine. Cilj nam je, zbog važnosti problema i zbog sadašnjih ocjena koje su se pojavile, pokazati postojanje liberalnih i demokratskih osnovica i osnovica građanskog društva u hrvatskoj javnosti za revolucije 1848-49. godine. Na drugoj strani, s tezom o postojanju hrvatskog nacionalizma, kao i sa svim pojmovima vezanim uz nacionalizam, valja biti veoma oprezan, a isto tako i sa tezom o postojanju hrvatske nacije za revolucije 1848-49. godine.

** Ovdje navodimo samo osnovne probleme o liberalizmu, demokraciji i nacionalizmu u povijesnoj znanosti. Temeljito istraživanje o tome u historiografiji pokazat ćemo na drugom mjestu.

postojanju i primjeni u javnom životu liberalnih i demokratskih načela, od samog početka, od 1848. godine do danas posve oprečne: dok se, na jednoj strani, nastoji dokazati njihovo postojanje u tom hrvatskom političkom pokretu, na drugoj ih se strani posve negira. Isto je tako i s pojavom nacionalizma i postojanjem hrvatske nacije: dok većina historičara oprezno raspravlja o tome, drugi govore o hrvatskom nacionalizmu kao o novoj vrijednosti i ujedno o postojanju hrvatske nacije već za revolucije 1848. godine. Da li je, na temelju istih povijesnih izvora, istih društvenih promjena i istih događaja moguće donijeti tako oprečne zaključke?

2. Tako potpuno različite ocjene, kao u ovom slučaju, nastaju kada zanemarimo povijesne izvore, ako valjano ne proučimo njihov sadržaj, ako zanemarimo povijesne i društvene promjene koje su tada nastale, kada nismo u stanju prepoznati nastale promjene ili ako nas u tome ometaju unaprijed prihvaćene sheme i različita uvjerenja koja nisu znanstveno utemeljena. U tom slučaju možemo upasti u zamku relativizma. A relativnost u znanosti možemo otkloniti jedino znanstvenom metodom.

Da bismo, stoga, u traganju za objektivnom istinom, riješili taj problem, nužno je najprije odgovoriti na pitanja: prvo, da li su u hrvatskoj javnosti tada iskazana liberalna i demokratska načela i, drugo, da li su suvremenici ta načela primijenili u praksi i uveli ih u javni život? U isto vrijeme valja odgovoriti na pitanje: da li su na tim načelima (i liberalnim i demokratskim) utemeljili novi društveni sustav (tj. građansko društvo), da li je taj sustav sadržavao povijesne i društvene promjene i, napokon, da li je omogućavao opći napredak? Najprije ćemo upoznati mišljenja o liberalnim i demokratskim načelima u hrvatskoj javnosti, a zatim ćemo odgovoriti na pitanje da li je već za revolucije 1848-49. godine postojao hrvatski nacionalizam i da li je tada, za revolucije 1848. godine, bila formirana hrvatska nacija?

3. Ako krenemo od povijesnih izvora, koji su nastali u Hrvatskoj za revolucije 1848-49. godine, i uopće sve do kraja 1850. godine,¹ lako je u njihovu sadržaju uočiti, uz mnoge druge vrijednosti, postojanje i liberalnih i demokratskih osnovica. Nalazimo ih na razini ideja, načela i teorije, ali i njihove primjene u praksi. Mnogi od tih tekstova su na visokoj teorijskoj razini o liberalizmu, demokraciji, građanskom društvu i javnosti, tj. građanskoj javnosti. Ali ono što je najvažnije uočiti jest da su hrvatski liberali i demokrati njihove osnovice (liberalne i demokratske ideje i osnove sustava građanskog društva) za revolucije 1848-49. godine, koliko su to mogli, uvodili u javnost.² U tim osnovicama nalazimo, o tome ne može biti spora, jer o tome svjedoče mnogobrojni dokumenti, jasno opredjeljenje dijela hrvatske javnosti, tj. opredjeljenje određenih interesnih grupa i elite,³ za osnovne ideje suvremenog liberalizma i demokracije, za osnovice novog građanskog/civilnog društva i posve novog političkog sistema i, sukladno tome, opredjeljenje za liberalnu i demokratsku građansku državu. Zalagali su se za formiranje suvremene političke de-

¹ Više brošura i studija objavljenih u novinama i časopisima 1848-1850. godine. Usporedi o tome: Mažuranić 1848; Vukotinović 1848; Zapisnik Sabora 1848; Pejaković 1861; Tkalac 1848; Šulek 1868; Osnova o narodnoj vojsci 1849; Osnova o odnosu Hrvatske prema Monarhiji 1849; Osnova o Saboru 1849; Osnova o vladi 1849; Slavenski Jug 1848-1850; Südslawische Zeitung 1849-1851; Jugoslavenske novine 1849-50; Danica Horvatska, Slavonska i Dalmatinska 1848.

² Pokrenuli su izrazito liberalne novine (*Slavenski Jug, Südslawische Zeitung, Jugoslavenske novine*), zalagali se i proveli slobodnu štampu, odbacili su feudalni društveni sistem i zalagali se za osnove građanskog društva, za demokraciju, za parlamentarizam i trodiobu vlasti, za građanske slobode itd.

³ Liberala i demokrata okupljenih oko liberalnih listova (*Slavenski Jug, Südslawische Zeitung, Jugoslavenske novine, Danica*), u političkim organizacijama (*Narodna stranka, Slavenska Lipa na slavenskom Jugu*), te u političkim i državnim institucijama (Hrvatski sabor, hrvatska vlada i ministarstvo, saborski odbori, županijske skupštine).

mokratske zajednice, koju su unutar Hrvatske na taj način i organizirali, i ujedno za organizaciju nove pravne i parlamentarne demokratske države. Tu bi modernu državu, sudeći prema dokumentima i njihovom javnom zalaganju, organizirali na dvije međusobno povezane razine: prvo, na razini suverene hrvatske nacionalne države, tj. politički cjelovite i samostalne Trojedne kraljevine (Hrvatske, Slavonije i Dalmacije) i, drugo, na razini višenacionalne (kon)federativne zajedničke države (Habsburške monarhije) u koju bi se, putem novih međudržavnih ugovora, udružile sve druge nacionalne države u Monarhiji. A bile bi uređene, i jedna i druga državna zajednica, na liberalnim i demokratskim osnovicama, koje je tada, na razini suvremene Evrope, nudio sistem novoga građanskog društva i njemu kompatibilni politički sistem.⁴

Pa ipak, već tada, već za revolucije 1848-49. godine, hrvatsku su javnost, i time hrvatsku politiku i politički pokret u cjelini, ocijenili kao izrazito konzervativnu i krajnje reakcionarnu. Tu su ocjenu tada najprije donosile mađarske novine i brošure, te cjelokupna mađarska politička javnost.⁵ U toj je međutim oštroj ocjeni hrvatskog pokreta, kao u najvećoj mjeri konzervativnog i reakcionarnog nacionalnog pokreta, još dalje otišao F. Engels u svojim novinama⁶ i zatim u djelu koje je napisao zajedno s K. Marxom.⁷ Tu su međutim ocjenu, danas je to jasno, donijeli bez poznavanja suvremenih dokumenata koji su nastali u Hrvatskoj za revolucije 1848-49. godine, ali i bez poznavanja posebnih prilika u slavenskih naroda uopće.

4. Od tada do danas o hrvatskoj se javnosti, o njezinom odnosu prema liberalnim i demokratskim osnovicama za revolucije 1848-49. godine, kao i o pojavama koje donosi građansko društvo u razvoju, unatoč mnogim dokazima koja su iskazana u historiografiji, donose slične oprečne ocjene. Kako je uopće došlo do takvih ocjena? Da li su u tome polazili od analize suvremenih dokumenata?

Očito ne. Jer je već na temelju prvih objavljenih dokumenata, i zatim iz prvih djela koja govore o hrvatskoj povijesti za revolucije 1848-49. godine, moguće zaključiti da su hrvatski preporoditelji tada zastupali određena suvremena liberalna i demokratska načela. Uz to, ono o čemu nema i ne može biti spora jest da je, nasuprot feudalnom društvu, hrvatski pokret u cjelini prihvatio osnove građanskog društva, posve novi društveni sistem koji se tada temeljio na suvremenim liberalnim i demokratskim načelima.⁸ Međutim, valja istaći da se u tim radovima o liberalnim i demokratskim načelima, kao i o osnovama građanskog društva, govori općenito. Historičari tim novim osnovicama nisu posvetili veliku pažnju niti su ih posebno istraživali, iako već brošure i studije, objavljene 1848. i 1861. godine, posve jasno govore o tome.

5. Pred sami drugi svjetski rat E. Kardelj je, pod utjecajem spomenutih stavova F. Engelsa i K. Marxa, u svom djelu *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja*, uspoređujući mađarske dokumente iz ožujka 1848. godine s hrvatskim Narodnim zahtijevanjima, od kojih je naveo samo neke dijelove, vrlo negativno ocijenio tadašnju hrvatsku politiku. Tvrdio je da je njezin program nacionalan, nedemokratski i kontrarevolucionaran. Te je riječi ponovio i u drugom izdanju istog djela iz 1957. godine. U tom je djelu, uz ostalo, zaključio slijedeće: "Razlika med Kossuthovimi in hrvatškimi zahtevami je torej velika. V

⁴ Usp. o tome: Šidak 1979; Gross 1985; Korunić 1989; Korunić 1991; Korunić 1998a i 1998b.

⁵ Usp. suvremeni mađarski tisak i Dokumente o vengerskoj revoluciji 1948.

⁶ Neue Rheinische Zeitung 1848.

⁷ Revolution und Kontre-Revolution in Deutschland, Stuttgart 1920.

⁸ Usp. o tome: Mažuranić 1848; Tkalac 1848; Vukotinović 1848; Pejaković 1861; Rački 1861; Šulek 1868; Smičiklas 1879; Horvat 1898-1899; Horvat 1901; Horvat 1906; Prelog 1924; Jelačić 1925; Šišić 1923; Šišić 1926; Horvat 1936.

slednjih ni, razen nejasne zahteve po odpravi podložništva, niti ene aktualne demokratične zahteve. To je bil nacionalno obarven program kontrarevolucije.⁹ Te su u svakom pogledu pretjerane ocjene počivale na velikom nepoznavanju dokumenata iz hrvatske prošlosti. Uza sve to, na to su se djelo E. Kardelja i na te njegove ocjene često pozivali mnogi. U cjelini je time hrvatski pokret 1848-49. godine ocijenjen kao konzervativan i kontrarevolucionaran, a hrvatska politika kao nedemokratska. Sve je to utjecalo na dosta rašireni stav, koji su napose slijedili mnogi znanstvenici iz drugih društvenih znanosti, da u hrvatskoj prošlosti nije bilo gotovo nikakve tradicije ni liberalizma ni demokracije.¹⁰

6. Stogodišnjica revolucije 1948. godine potakla je istraživanje hrvatske prošlosti za revolucije 1848-49. godine. U Hrvatskoj je tada, nakon drugog svjetskog rata, prisutan utjecaj ruske historiografije koja je osuđivala pokrete slavenskih naroda u Habsburškoj monarhiji za revolucije 1848-49. godine. Osobito je prisutna njezina osuda, koja je nastala pod utjecajem spomenute ocjene F. Englesa i K. Marxa, "liberalno-buržoaske komponente" kao "oslonca kontrarevolucije" uopće.¹¹

Pa ipak, na taj poticaj, u traganju za tzv. "izvornom revolucionarnošću", započinje razdoblje sustavnih istraživanja hrvatske povijesti za revolucije 1848-49. godine. Historičari su sada veliku pažnju posvetili proučavanju "radikalno-demokratske komponente", te političkim i nacionalnim pokretima i nacionalnim pitanjima uopće. U početku se međutim u tim ocjenama iskazuje tzv. marksistički pristup i stanoviti shematizam, napose kada je riječ o problemu koji nas ovdje zanima.

V. Bogdanov je, proučavajući tada "političke i društvene borbe" u Hrvatskoj za revolucije 1848-49. godine, pokušao dokazati da su zapravo hrvatski narodnjaci bili udruženi u "ljevicu", koja je zastupala gotovo ista shvaćanja (o društvu i revoluciji) kao i "radikalni demokrati" u drugim suvremenim nacionalnim pokretima. Tvrdio je da među njima nema razlike. Bogdanov je prema tome hrvatske liberale promatrao kao tzv. "hrvatsku ljevicu" unutar koje nalazi pripadnike posve izrazitih "radikalnih demokrata" i štoviše "revolucionara" i "komunista".¹² Bile su to u velikoj mjeri pretjerane ocjene, za koje u dokumentima ne nalazimo potvrdu. Uz to, nije istražio koncepciju federalizma, program o federativnom preuređenju Habsburške monarhije, kao ni osnovice građanskog društva u hrvatskoj javnosti. A cjelokupna hrvatska politika počivala je tada i na jednom (na programu austroslavizma i federalizma) i na drugom, na osnovama novog društvenog sistema: građanskog/civilnog društva.

Tom se stajalištu suprotstavio J. Šidak.¹³ On je u Hrvatskoj za revolucije 1848-49. godine nalazio prije svega "hrvatske liberale" i njihove liberalne osnovice, pa stoga po njemu hrvatski pokret ima izrazito "liberalno obilježje". Tu je raspravu kasnije zaključio riječima: "Nesumnjiva je zasluga Bogdanova da je svoju pozornost usredotočio na onu grupu u Narodnoj stranci koju on naziva njezinom ljevicom i koja se obično vezuje uz imena Dragutina Kušlana, Slavoljuba Vrbančića, Bogoslava Šuleka, Ivana Kukuljevića,

⁹ E. Kardelj, *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja*, Ljubljana 1936; drugo izdanje 1957. godine. U trećem izdanju iz 1970. godine, pod utjecajem slovenskog historičara B. Grafenauera, Kardelj je nešto ublažio svoje ocjene, ali ih u biti nije promijenio.

¹⁰ Na Fakultetu političkih nauka u Zagrebu je 1993. godine organiziran znanstveni skup o liberalizmu i demokraciji. Na njemu je prisustvovao i autor ovih redaka. Na tom je skupu više sudionika tvrdilo da u hrvatskoj prošlosti teško možemo tražiti tradicije liberalnih i demokratskih ideja, ali i prakse. Tada su T. Gaza-Aras i autor ovih redaka pokušali dokazati suprotno.

¹¹ Šidak 1979.

¹² Bogdanov 1948; Bogdanov 1949; Bogdanov 1958.

¹³ Šidak 1979.

Ljudevita Vukotinovića i dr. Međutim, u težnji da ih učini što naprednijima previdio je da su oni bili izrazito građanski liberali, pa je i njihove izjave, usmene i pismene, prilagodio na taj način svojem shvaćanju da je iz njih izostavio sve ono što se tom unaprijed stvorenom shvaćanju protivilo."¹⁴ Isto tako se suprotstavio i ruskim historičarima koji su, pod utjecajem spomenutih gledišta F. Engelsa i K. Marxa, spomenute "hrvatske liberalne" osuđivali kao izrazite kontrarevolucionare i konzervativce.¹⁵

Prema tome, J. Šidak je u svojim temeljitim istraživanjima hrvatske povijesti za revolucije 1848-49. godine zaključio da su se hrvatski narodnjaci u tom razdoblju iskazali kao "izrazito građanski liberali" i demokrati, da su zastupali umjerene liberalne ideje, da su se zalagali za građansko društvo i umjerene reforme unutar preuređene Habsburške monarhije, na temeljima koncepcije austroslavizma, da je dakle riječ o hrvatskom političkom pokretu koji ima "izrazito liberalno obilježje".

To su gledište J. Šidaka prihvatili gotovo svi hrvatski historičari. Ali je njegovo istraživanje o tome ipak imalo određene nedostatke. Iako taj problem nije zanemario, štoviše mogli bismo zaključiti da je iz rasprave u raspravu neprekidno ponavljao spomenute stavove, ipak nije posvetio posebnu studiju o liberalnim i demokratskim osnovicama u hrvatskoj javnosti za revolucije 1848-49. godine. Nije dakle temeljito istražio izvore o liberalizmu, demokraciji i građanskom društvu.

7. Temeljitiše istraživanje izvora, o pojavi i ostvarenju tih osnovica na različitim područjima javnoga života, učinila je tek M. Gross. Učinila je to u opsežnom djelu o "počecima moderne Hrvatske" za neoapsolutizma (od 1850. do 1860. godine) u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji.¹⁶ Da bi istražila neoapsolutistički sustav u Monarhiji, i razvoj Hrvatske u tom sustavu, u razdoblju od 1852. do 1860. godine, pojavu i razvoj modernizacijskih osnovica, na prijelomu iz feudalizma u građansko društvo, bilo je nužno da istraži razdoblje oktroiiranog ustava od ožujka 1849. do prosinca 1851. godine. Zato je istražila liberalne i demokratske osnovice u tom razdoblju. Pritom je polazila od gledišta koje je o tome zastupao J. Šidak. M. Gross u hrvatskoj javnosti nalazi različite grupe i naravno posve različita gledišta: liberalna, "pseudo-liberalna", "narodno-liberalna", demokratska, "nesavjesno-radikalna", konzervativna i druga. Pokazala je da su liberali bili okupljeni oko hrvatskih liberalnih listova i u važnim institucijama, da su se zalagali za građanske slobode, ravnopravnost narodâ, diobu sudstva od uprave, jednakost građana pred zakonom, za trodiobu vlasti itd.¹⁷ Prema tome, dokazala je, na temelju dokumenata, da u Hrvatskoj tada (u razdoblju od druge polovice 1849. do kraja 1850. godine) postoje liberali koji su posve otvoreno zastupali građanske liberalne i demokratske osnovice, ali su, na kraju, u nastupu apsolutizma, "bili onemogućeni kao opozicija".¹⁸

Iako je tom problemu, s obzirom na ukupnost i složenost temâ koje je izložila u knjizi, pristupila usput i fragmentarno, ipak su njezina istraživanja o liberalnim i demokratskim

¹⁴ Šidak 1979, 343.

¹⁵ Usp. o tome: Leščilovskaja 1977.

¹⁶ M. Gross, *Počeci moderne Hrvatske: Neoapsolutizam u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1850-1860. godine*, Zagreb 1985, Globus, 521.

¹⁷ Gross 1985; Gross-Szabo 1992.

¹⁸ Gross 1985, 71: "Liberali su dakle bili onemogućeni kao opozicija, ali su neki od njih zadržali svoje činovničke položaje. No prije toga mogli su izraziti svoja osnovna načela u opreci s 'natražnjačkim konservativizmom' a i s 'nesvistnim radikalizmom' kao predstavnici 'inteligentne narodno-liberalne stranke' a u borbi za slobodu narodnosti, slavenstva, osobe te za razvoj modernih institucija, tekovina Zapada. Napadali su one konzervativce koji su doduše bili narodnjaci, 'ali su aristokrati glede političke slobode' i još uvijek žele guliti i batinati seljake. No pritisak bečkog središta i domaćih konzervativnih snaga zaustavio je još prije otvorenog apsolutističkog režima razvoj političke 'društvenosti' i 'consolidirane oppositie'."

načelima, te o osnovama građanskog društva veoma vrijedna. Nakon radova J. Šidaka i spomenute knjige M. Gross teško je bilo posumnjati u postojanje liberalnih osnovica u hrvatskoj povijesti toga razdoblja. Međutim, Gross je svoja istraživanja o tome, s obzirom na njezinu temu, ograničila na razdoblje od druge polovice 1849. do kraja 1850. godine. A hrvatski liberali i demokrati svoja gledišta izlažu već od proljeća 1848. do kraja 1850. godine. S tim da su se najvažniji tekstovi o tome pojavili od proljeća 1848. do sredine 1849. godine. A upravo u tom razdoblju nastaju i najvažnije povijesne i društvene promjene koje su se temeljile na liberalnim i demokratskim osnovicama. Svim tim problemima, u svakom slučaju, valja posvetiti daleko veću pažnju. Sve to zahtijeva temeljito istraživanje izvora.

8. U međuvremenu se pojavio još jedan pokušaj osude hrvatske politike, koja, po taj ocjeni, nema nikakve veze s naprednim liberalnim i demokratskim načelima. Taj je sud iskazala srpska historiografija, posebno preko radova V. Krestića. Sada se želi dokazati da je cjelokupna hrvatska javnost (i hrvatska politika i hrvatski nacionalni pokret u XIX. stoljeću) bila krajnje konzervativna, natražnjačka i nacionalistička. Prema shvaćanju srpske historiografije, hrvatski su političari svoju politiku - koju su ostvarivali preko hrvatskog nacionalnog programa, programa ujedinjene Trojedne Kraljevine (Hrvatske, Slavonije i Dalmacije), tj. programa za organizaciju suvremene nezavisne hrvatske države, i ujedno programa za organizaciju nacionalnih kulturnih i političkih institucija, organizaciju hrvatskog nacionalnog pokreta i svih nacionalnih vrijednosti - temeljili isključivo na historijskom pravu, tj. na hrvatskom državnom pravu i na hrvatskoj državopravnoj tradiciji. A to je sve, tvrdili su srpski historičari, trajno povezano s ovim negativnim sustavima: konzervativizmom, reakcionarnošću, agresivnim nacionalizmom i stoga netrpeljivošću spram drugih naroda, osobito prema srpskom narodu. Na tim i takvim tezama o konzervativnoj hrvatskoj politici u XIX. stoljeću uopće, srpski su historičari gradili još smjelije tvrdnje, sve do teze o genocidnosti hrvatskog naroda uopće.¹⁹

9. Hrvatski su historičari, nasuprot tome, uložili dosta truda da dokažu neodrživost takvih teza. Dokazivali su, na temelju boljeg poznavanja povijesnih izvora, kao i na temelju boljeg poznavanja ključnih društvenih i povijesnih promjena u XIX. stoljeću, da su hrvatski političari svoju javnu djelatnost (tj. organizaciju nacionalne zajednice na svim područjima javnoga života, napose organizaciju hrvatske političke zajednice i time hrvatski nacionalni i politički program, program o organizaciji ujedinjene Trojedne Kraljevine kao samostalne i suverene nacionalne države unutar austrijske konfederacije, osnivanje nacionalnih kulturnih i političkih institucija i napokon organizaciju hrvatskog nacionalnog pokreta u cjelini) temeljili kako na hrvatskom državnom pravu tako i na prirodnom pravu, a napose na liberalnim i demokratskim osnovicama koje donosi građansko društvo. Za sve te nove vrijednosti (prirodno pravo, liberalne i demokratske osnovice i građansko društvo) opredijelili su se, bez obzira na mnoge razlike među njima, gotovo svi hrvatski političari u XIX. stoljeću već od revolucije 1848. godine. Uz to, dokazivali su da su hrvatski političari stalno zastupali razne ideje solidarnosti, osobito među slavenskim narodima. A to su ideje o ilirizmu, slovinstvu, slavenstvu, austro-slavizmu, slavenstvu i južnoslavenstvu. Posve je dakako jasno da u tim idejama, koje u obilju nalazimo u hrvatskoj politici, nije bilo nikakvog agresivnog nacionalizma.²⁰

O svemu tome svjedoče mnogobrojni izvori. Da bismo međutim sve te vrijednosti (o prirodnom pravu, liberalizmu, demokraciji, građanskom društvu, trodiobi vlasti, gra-

¹⁹ Usp. o tome: Krestić 1988; Krestić 1998.

²⁰ Usp. o tome: Šidak 1973; Šidak 1979; Stančić 1985; Potrebica 1984; Gross 1985; Korunić 1986; Korunić 1989; Gross-Szabo 1992; Strecha 1997.

đanskim slobodama, nacionalnom suverenitetu itd.), sve te i još mnoge druge vrijednosti koje donosi epoha Moderne, na kojima se osniva suvremeni moderni svijet, mogli u određenoj sredini i uočiti i razumjeti, da bismo ih mogli prepoznati i valjano analizirati, da bismo mogli uočiti njihov presudni utjecaj na razvoj složenih povijesnih i društvenih procesa, na primjer na proces integracije hrvatske nacije i na formiranje građanskog društva, historičari moraju imati mnogo znanja, moraju se obrazovati kao istinski intelektualci, a svoja istraživanja moraju uzdići do znanosti. Srpska historiografija, koja istražuje i povijest hrvatskih zemalja, u svemu je tome promašila. Zato hrvatski historičari i dalje imaju zadatak da svestrano istraže sve te povijesne izvore. A već za revolucije 1848-49. godine o tome govore brojni izvori.

10. Odgovorimo na kraju na pitanje: kako je najnovija hrvatska historiografija istražila probleme o kojima ovdje raspravljamo? Historičari su u zadnje vrijeme, kao i ranije, posve različito ocijenili prisutnost liberalnih i demokratskih osnovica u Hrvatskoj za revolucije 1848-49. godine: sada se prisutnost liberalnih i demokratskih osnovica, kao i osnove građanskog društva, na jednoj strani dokazuje, dok se na drugoj strani njihova prisutnost ili prešućuje ili se u njima nalaze određene opasnosti, napose u odnosu prema vjeri, ili ih se promatra kao lažnu ideologiju.²¹

Većina je historičara u najnovije doba u svojim radovima dokazivala postojanje i liberalnih i demokratskih osnovica u hrvatskoj politici za revolucije 1848-49. godine.²² Tvrdili su da su sve te osnovice (i liberalne i demokratske i osnove građanskog društva), koje su tada prisutne u Hrvatskoj, samo dio evropskih kretanja, da su integralni dio povijesnih procesa koji su postojali u Evropi. A to znači da su i u Hrvatskoj prihvaćene ključne vrijednosti koje donosi Moderna, na kojima se može izgraditi suvremeni i posve novi društveni, pravni, politički, državni, ekonomski i kulturni sustav i time suvremena nacija kao demokratska zajednica.

Međutim, i sada se pokazao isti nedostatak u istraživanju svih tih osnovica. I sada historičari nisu posvetili više pažnje izvorima koji govore o tome i time više pažnje tim važnim povijesnim i društvenim promjenama i procesima modernizacije. Još uvijek dakle nedostaje sistematsko istraživanje tih vrijednosti, njihova utjecaja na povijesne promjene i otkrivanje interesnih grupa koje su bile nosioci tih vrijednosti. Na drugoj su se strani pojavili radovi u kojima se sve te vrijednosti, i liberalne i demokratske i građansko društvo kao cjelina, kao društveni sistem na kojem počiva modernost, ili proglašava lažnom ideologijom ili ih se negira. Najviše je to izraženo u radovima T. Markusa.²³ On u više svojih radova, a napose u magistarskoj radnji i disertaciji, u koje je unio stanovite promjene i objavljuje ih kao zasebne knjige, polazi od teze da se u "hrvatskoj politici i široj javnosti" za revolucije 1848-49. godine "oblikovao" *hrvatski nacionalizam kao nova vrijednost*.²⁴ Na nacionalizmu, kao "novoj vrijednosti", hrvatski su političari temeljili: hrvatski nacionalni pokret, hrvatsku nacionalnu politiku, koja dobiva moderni "nacionalni značaj", hrvatsku nacionalnu državu, hrvatske nacionalne političke i državne institucije i

²¹ Usp. radove: Krišto 1994; Markus 1997, magistarski rad; Markus 1996b; Markus 1998.

²² Usp. o tome: Potrebića 1984; Gross 1985; Stančić 1985; Korunić 1986; Korunić 1989; Iveljić 1989; Korunić 1991; Iveljić 1992; Gross-Szabo 1992; Korunić 1992; Iveljić 1993; Korunić 1993; Stančić 1994; Strecha 1997; Stančić 1998; Korunić 1998a; Korunić 1998b.

²³ Markus 1994; Markus 1996a i b; Markus 1997, magistarski rad; Markus 1998, disertacija.

²⁴ T. Markusu sam bio mentor tijekom izrade njegove i magistarske radnje (pod naslovom: *Ideje i koncepcije Slavenskog Juga 1848-49. godine*, Zagreb 1996) i disertacije (pod naslovom: *Hrvatski sabor 1848. godine: političke institucije i hrvatski nacionalni pokret 1848-49. godine*, Zagreb 1998). Stručno je povjerenstvo, i u ocjeni magisterija i disertacije, dalo određene primjedbe u kojima se nije složilo sa stajalištem autora. Pritom

"nacionalnu autonomiju". Autor je kako vidimo uvjeren da je "nacionalizam" sadržavao mnoge "značajne vrijednosti u hrvatskom političkom pokretu 1848-49. godine" na kojima "hrvatski nacionalisti" tada temelje svoju cjelokupnu javnu djelatnost.

Polazeći prema tome od teze da je nacionalizam vrijednost - koji se za revolucije 1848-49. godine snažno "oblikovao u hrvatskoj politici i široj javnosti", da je "nacionalizam temeljna karakteristika hrvatskog pokreta", polazeći ujedno i od gledišta da se u osnovi nacionalizam i liberalizam *međusobno isključuju* - T. Markus je mogao zaključiti samo ovo: "Liberalne vrijednosti nisu mogle imati bitnog utjecaja na hrvatske nacionaliste upravo zato što su osnovne vrijednosti nacionalizma i liberalizma, kao društvenih ideologija, u temelju različite". Drugim riječima, on "moderani nacionalizam", koji po njemu tada neosporno postoji u Hrvatskoj, vidi kao "direktnu suprotnost liberalnoj doktrini". Zatim je zaključio da u Hrvatskoj za revolucije 1848-49. godine nema i ne može biti "liberalizma i liberalnih vrijednosti": "Iz svih tih razloga ne smatram opravdanim tezu o postojanju liberalizma i liberalnih vrijednosti u hrvatskom političkom pokretu 1848-49. godine, ukoliko se 'liberalizam' shvati kao određeni sustav filozofskih, političkih i društvenih koncepcija, a ne popularno-svakodnevna i neodređena predodžba o 'naprednosti' i 'slobodoumnosti' određenog čovjeka ili grupe." Drugim riječima, Markus smatra da ni liberalizam ni demokracija, niti građansko društvo u cjelini, ne donose velike pomake u općem razvoju "čovjekove slobode i moralnog života", u razvoju njegovih umnih i moralnih vrijednosti. Modernoj bi demokraciji, zaključio je isti autor, više odgovarao naziv "ohlokracija",²⁵ zato "jer su snage, pokreti i ustanove modernog građanskog društva konzekventno težili afirmaciji masa" u javnom životu, a "ne umnih i moralnih građana". Liberalizam prema tome nije "dominantna" vrijednost modernog društva: "taj neodređeni pojam-etiketa najčešće se koristi za apriornu apologiju novog društva i uvjerenje da je ono, samo po sebi, ogroman napredak u odnosu na ranija oligarhijska društva". Uglavnom, u modernom građanskom društvu "ima vrlo malo pojava, ustanova i vrijednosti, koje se mogu opravdati, a i one tek načelno, a znatno manje u praksi", s "aspekta čovjekove slobode i moralnog života".

Na drugoj strani, isti autor polazi od gledišta, koje nije temeljito objasnio, o postojanju *nacionalizama, nacija i nacionalnih država* u Habsburškoj monarhiji već za revolucije 1848-49. godine. U skladu s tim uvjerenjem, on govori i o postojanju hrvatske nacije i hrvatske nacionalne države za revolucije 1848-49. godine.²⁶

T. Markus svoje stavove nije dovoljno dokazao. Štoviše, svi naponi da obrazloži sve te stavove bili su uzaludni. Oni su suprotni i istraživanjima u našoj historiografiji i stvarnim zbivanjima u Hrvatskoj. Mogli bismo kazati da autor, polazeći od teze o postojanju i funkcioniranju hrvatskog nacionalizma kao "dominantne vrijednosti", promatrajući nacionalizam i liberalizam kao vrijednosti koje se po njemu međusobno isključuju, zapravo ne može prepoznati liberalna i demokratska načela i njihovu primjenu u hrvatskoj javnosti za revolucije 1848-49. godine. On u osnovi polazi od pogrešne pretpostavke: od nacionalizma kao vrijednosti, na kojem se, prema njegovu uvjerenju, oblikuje hrvatski politički pokret. Ne polazi dakle od analize *društvenih promjena* koje su stvorile opće uvjete za

sam smatrao da autor ima pravo zastupati svoja stajališta, ukoliko su znanstveno utemeljena, i da se ne mora u svemu složiti sa članovima povjerenstva. Kada je međutim riječ o ključnim problemima o kojima ovdje raspravljamo, u svemu sam se složio s ocjenom povjerenstva. Nakon što je T. Markus priredio i magisterij i disertaciju za objavljivanje kao posebne knjige, i u njih unio znatne izmjene teksta, od mene se tražilo da ih recenziram. Odbio sam da ih recenziram jer u njima autor zastupa gledišta koja nisu znanstveno utemeljena.

²⁵ *Ohlokracija*, grč. (*óchlos* = rulja, gomila, svjetina + *kratéō* = vladam) vladavina proste svjetine.

²⁶ Markus 1994; Markus 1996a; Markus 1996b; Markus 1997; Markus 1998.

razvoj tog političkog pokreta. Pritom moramo imati slijedeće na umu: da bismo uopće mogli govoriti o nacionalizmu, o njegovom i postojanju i naboju i sadržaju i rasprostranjenosti u hrvatskoj sredini, morali bismo najprije provesti temeljita istraživanja određenja *nacionalnog identiteta* i/ili razinu tzv. *nacionalne svijesti* (tj. svijesti o hrvatskoj naciji i osjećaje prema njoj) kod određenih grupa, elite, političkih stranaka i širih slojeva društva. No, to taj autor nije učinio. A sigurno je, i o tome u nauci nema spora, da je tek građansko društvo (*societas civilis*) omogućilo sve ono što se tada i kasnije u Hrvatskoj postiglo.²⁷

Naime, nasuprot feudalnom društvenom sistemu, tj. feudalizmu kao društvenom uređenju, koji je u Habsburškoj monarhiji zauvijek srušen u prevratu 1848. godine, hrvatska se *politička javnost* (tj. pojedinci, grupe, političke stranke, elita, političke novine i nacionalne institucije) od 1848-49. godine dalje dosljedno zalagala za slijedeće vrijednosti: za ostvarenje građanskih sloboda, jednakosti i ravnopravnosti, i to za sve pojedince/ljude i za sve narode, za ostvarenje ideje pravde i pravедnosti, općeg napretka, postizanje demokracije, za organizaciju parlamentarne demokracije, slobodnih izbora, višestranačkog sistema i pravne države, postizanje vladavine prava i zakona, ostvarenje nacionalnog suvereniteta, pluralizma uloga, stavova i ciljeva itd. Samo je taj novi i društveni i politički sustav, sustav liberalne demokracije - koji je kompatibilan tom građanskom društvu u razvoju, na kojem je počivala organizacija hrvatskog političkog pokreta, koji su prihvatili svi hrvatski političari nakon sloma feudalizma, jer drugi društveni sustav nije ni postojao - i tada i uopće u XIX. stoljeću omogućio: formiranje modernih političkih stranaka, organizaciju slobodnih izbora i hrvatskog sabora kao nove zakonodavne nacionalne institucije, koja je bila nosilac unutrašnjeg nacionalnog suvereniteta, formiranje i organizaciju temeljnih kulturnih i političkih nacionalnih institucija, razvoj slobodnog tržišta, roba i kapitala, ubrzani razvoj modernizacije i integracije itd.²⁸

Prema tome, cjelokupna ta javna djelatnost - koja je bila utemeljena isključivo na liberalnim i demokratskim osnovicama, na sustavu modernog građanskog društva, na modernizacijskim i integracijskim procesima tog društva - omogućila je utemeljenje osnovnih vrijednosti koje su utjecale na integraciju hrvatske nacije i postupnu organizaciju ujedinjene Trojedne kraljevine (Hrvatske, Slavonije i Dalmacije) kao posve nezavisne suverene moderne nacionalne države. A sve su to, posve sigurno, temeljne vrijednosti građanskog društva: to su njegove liberalne i demokratske osnovice. Njih možemo prepoznati, i kao načela i njihovu primjenu u javnosti, samo ako istražimo sve segmente društva i društvene promjene koje nastaju nakon sloma duge epohe feudalizma i nakon utemeljenja građanskog društva.²⁹

Osim toga, teško je govoriti o nacionalizmu kao o trajnoj vrijednosti uopće, a napose o hrvatskom nacionalizmu za revolucije 1848-49. godine. Da bismo mogli raspravljati o *nacionalizmu* - i time o određenju nacionalnog identiteta, individualnog i kolektivnog, i ujedno o pojavi i razvoju tzv. nacionalne svijesti (svijesti o vlastitoj naciji i o osjećaju spram te nacije) - morali bismo istražiti sadržaj, intenzitet (naboj) i rasprostranjenost hrvatskog nacionalizma. A za takvo nešto naprosto nemamo izvora, jer nitko od suvremenika nije ostavio pažnje vrijedna zapažanja o tome. Prema tome, o hrvatskom nacionalizmu (o njegovom sadržaju, intenzitetu i rasprostranjenosti) za revolucije 1848-49.

²⁷ Usp. o tome: Šidak 1979; Gross 1985; Gross-Szabo 1992; Korunić 1989; Korunić 1991; Korunić 1992; Korunić 1998a; Stančić 1998.

²⁸ Šidak 1979; Gross 1985; Korunić 1989; Korunić 1991; Korunić 1998a; Stančić 1998.

²⁹ Šidak 1979; Korunić 1998a; Stančić 1998; *Slavenski Jug* 1848-50; *Südslawische Zeitung* 1849-50.

godine možemo tek nagađati. To radi i T. Markus, jer on nije istražio fenomen nacionalizma i time određenje nacionalnog identiteta. A znanost to ne može prihvatiti. No, ono što je najvažnije, sigurno je, kako smo već pokazali, da nacionalizma tada nije nudio, niti je to mogao, stvaranje novoga svijeta, već je to omogućavalo novo građansko/civilno društvo u razvoju.³⁰

Isti je slučaj i s nacijom. Ne postoji tada, za revolucije 1848-49. godine, u Monarhiji ni jedna formirana nacija, kao homogena i posve organizirana nacionalna zajednica. Ali postoje pojedini narodi, koji su organizirani unutar vlastitih narodnih zajednica. Nacija se formira, u povijesnim i društvenim procesima dugoga trajanja, kao homogena nacionalna zajednica novoga integracijskog tipa unutar građanskog društva, unutar novog društvenog sistema koji stvara uvjete za integracijske i modernizacijske procese. A osnove novog građanskog društva, kako smo upoznali, pojavljuju se u Monarhiji, i ujedno u Hrvatskoj, tek za revolucije 1848. godine.³¹ Kada je, na drugoj strani, riječ o hrvatskoj naciji, o pojavi i organizaciji homogene hrvatske nacionalne zajednice za revolucije 1848-49. godine, nužno je polaziti od činjenice da hrvatski narod (na njegovom etničkom i političkom prostoru) tada još uvijek nije postigao "nacionalno jedinstvo" ni na jednom području društvenog života: ni jezično ni kulturno ni teritorijalno ni političko ni ekonomsko ni društveno (nacionalno) jedinstvo. Ali je, već za ilirskog pokreta, a napose za revolucije 1848-49. godine, utemeljio važne integracijske nacionalne osnove (jezične, kulturne, pravne, političke, državne, ekonomske i društvene) na kojima će se, tijekom procesa dugoga trajanja, formirati i organizirati moderna hrvatska nacija.³²

Osnove građanskog društva u Hrvatskoj 1848-49: utemeljene na liberalnim i demokratskim načelima

1. **Osnovni ciljevi.**- Zadatak ovog istraživačkog rada je analiza *osnovica Moderne i modernosti*, koje su se, nakon što je u Habsburškoj monarhiji za revolucije 1848-49. godine srušena duga epoha feudalizma kao društvenog sistema, pojavile i u hrvatskoj javnosti. To su ove osnove: građansko/civilno društvo, novi politički sistem koji je kompatibilan tom novom društvu, liberalna i demokratska načela, građanske slobode, demokracija, javnost i javno mnijenje, tj. "građanska javnost" i sloboda javnog mnijenja, parlamentarizam i trodioba vlasti, nacionalni suverenitet, ideja napretka, formiranje i organizacija nacionalnih političkih i kulturnih institucija, patriotizam i nacionalizam, nacionalni identitet, nacija i ideja solidarnosti.

2. **Metodološke osnove.**- Metoda rada u ovom istraživanju uvjetovana je, prvo, posebnim teškoćama samog predmeta i, drugo, opsegom ove rasprave. Posebna istraživanja i metode rada iskazali smo u opširnoj raspravi o ovim problemima. Stoga, zbog ograničenog prostora, ovdje donosimo samo dio tih istraživanja. Ovdje se naša istraživanje ograničavaju na *strukturu liberalnog i demokratskog modela građanskog društva*, tj. na strukturu i funkciju liberalnog modela *građanske javnosti i javnoga mnijenja* kao regulativa ostvarenja osnovica građanskog društva.³³

3. **Moderna i moderno građansko društvo.**- Građansko društvo (sve njegove osnove, napose liberalne i demokratske) formira se u *epohi Moderne*. No, što je Moderna, kada

³⁰ Korunić 1997; Korunić 1998a; Korunić 1999a i b; Stančić 1998.

³¹ Korunić 1998a i b; Korunić 1999a i b; Gross 1985; Stančić 1998.

³² Korunić 1997; Korunić 1998a; Korunić 1999a i b; Stančić 1998; Stančić 1999.

³³ O javnosti, javnom mnijenju, slobodi javnoga mnijenja, tj. o tzv. "građanskoj javnosti" u Hrvatskoj za revolucije 1848-49. godine, a i inače u XIX. i XX. stoljeću, u našoj historiografiji nije do sada raspravljano. O tome postoji brojni izvori, napose za revolucije 1848-49. godine.

nastaje i što donosi čovječanstvu? Moderna i modernost, i kao pojam i kao projekt i kao proces u kojem nastaje novija povijest čovječanstva, oblikuje se na svim područjima društva u suvremenju povijesti. Nastaje i razvija se tijekom procesa dugoga trajanja u novom vijeku, od kraja XVIII. do kraja XX. stoljeća. U toku razvoja modernosti, tijekom realizacije ideje napretka, postupno se ostvaruje opći napredak na svim područjima javnoga života: na području kulture, pismenosti, obrazovanja, komunikacije, tehnologije, ekonomije, privrede, društva, uvjeta rada i stanovanja, ishrane itd. U tom se vrlo složenom procesu oblikuje građansko/civilno društvo kao novi društveni sistem utemeljen na prirodnom pravu, koje postaje osnova svakog pozitivnog prava, i time na novom normativnom sustavu, ali i na liberalnim i demokratskom osnovicama, na građanskom slobodama i demokraciji.³⁴

Nasuprot feudalizmu, kao društvenom sistemu koji se zasniva na privilegijama i nejednakosti među ljudima, koji je srušen tijekom buržoaskih revolucija, nasuprot isključivo historijskom pravu i privilegijama određenih grupa, Moderna u razdoblju njezine duge epohe potiče stvaranje novih povijesnih pojava i novih odnosa unutar modernog društva i postupno ostvaruje napredak na svim područjima života:

- a) – *na području društva* (i *društvenih sistema* i *totaliteta društvenih odnosa*) formira se suvremeno građansko/civilno društvo (*societas civilis*);³⁵ oblikuje se na prirodnom pravu, tj. na prirodno-pravnoj teoriji; u svom dugom razvoju to društvo ostvaruje ideju slobode, jednakosti i ravnopravnosti svih ljudi/građana; svi se članovi građanskog društva izjednačavaju (u pravu i slobodi) kao osobe; stoga se to "civilno" društvo razvija kao "civilizirano" društvo; u njemu rad, djelatnost, proizvodnja, razmjena, obrazovanje i privatno komuniciranje ulaze u sferu građanskog/civilnog društva, dok se politička zajednica izdvaja u obliku suverene vlasti i njezine podjele na zakonodavnu, izvršnu i sudsku vlast; danas se građansko društvo - zbog razvoja opće globalizacije, zbog sve složenijih međusobnih veza i odnosa narodâ i nacijâ, u razdoblju razvoja nove tehnologije, privrede, multinacionalnog biznisa, komunikacije, pravnih i političkih odnosa, razvoja demokracije itd. - oblikuje kao moderno globalno ili svjetsko društvo;³⁶
- b) – *na području kulture* (stvaranja viših oblika suvremene kulture) pojavljuje se obrazovna i kulturna "građanska" revolucija koja, u procesu dugoga trajanja, oblikuje nove

³⁴ O Moderni: Berger 1977; Domenach 1986; Gross 1985; Habermas 1988; Kalanj 1994; Kemper 1993; Supek 1996; Vattimo 1991; Korunić 1999a.

³⁵ Pojam društva možemo promatrati najmanje preko četiri razine:

- a) društvo – kao *društveni sistem*, koji tvori normativni poredak i normativni sustav; srž društvenih sistema je *socijalna zajednica*, koja, kao društvena zajednica, sadrži sustav normi, pravila, statusa itd., te ima snažnu integracijsku i organizacijsku funkciju;
- b) društvo – kao *totalitet društvenih odnosa*, a tvori ga ukupnost odnosa ljudi i/ili nekog naroda unutar organizirane narodne i/ili nacionalne zajednice; to je društvo u najopćenitijem smislu (= totalitet društvenih odnosa) i oblikuje se kao civilizacijska razina nekog naroda;
- c) društvo – kao *udruge*; u tom smislu postoji: sportsko, kulturno, pjevačko itd. "društvo";
- d) društvo – kao *druženje*; a to znači biti s kime u "društvu", praviti kome "društvo" itd.

Za nas su najvažnija prva dva pojma: (1) društvo kao društveni sistem i (2) društvo kao totalitet društvenih odnosa. Nužno je razlikovati ta dva pojma. Društveni sistemi su, na primjer, feudalno društvo i građansko/civilno društvo, unutar kojih pojedini narodi (unutar njihovih organiziranih narodnih zajednica) oblikuju društvo kao totalitet društvenih odnosa. U tom drugom značenju (tj. društvu kao totalitetu društvenih odnosa) možemo govoriti na primjer o "hrvatskom društvu", jer se hrvatski narod, unutar određenog društvenog sistema, unutar vlastite narodne zajednice, organizirao unutar mnogih društvenih cjelina i na mnogim društvenim područjima.

³⁶ Kemper 1993; Kalanj 1994; Supek 1996; Korunić 1999a i b.

nacionalne kulture, formira nacionalne kulturne organizacije i institucije, te oblikuje nove kulturne nacionalne vrijednosti i sadržaje; u isto vrijeme, u epohi Moderne, nastaju opće kulturne vrijednosti, koje su zajedničke svim narodima i svim nacijama, jer postaju njihovo zajedničko dobro: to je proces opće globalizacije kulture, koja ne ugrožava zasebne nacionalne kulture;

- c) – *na području privrede* (pojave novih oblika rada i poduzetništva) industrijska, kapitalistička i tehnološka revolucija potiče ubrzani razvoj industrijalizacije i kapitalističkog sistema, omogućuje razvoj nacionalnog tržišta, razvoj roba i kapitala, ubrzani razvoj tehnologije i znanosti, te razvoj urbanih sredina; ali kapitalistički razvoj, multinacionalni biznis i suvremena tehnologija danas sve više utječe na globalizaciju na području privrede, ekonomije i kapitala;
- d) – *na području političkih sistema* (i organizacije demokratske političke zajednice) nastaje dugo razdoblje formiranja modernih demokracija, ostvaruju se građanske slobode, formira se višestranački sistem, slobodni izbori, sistem parlamentarizma i predstavničke vlasti, formira se trodioba vlasti (tj. vrši se njezina podjela na zakonodavnu, izvršnu i sudsku vlast), formiraju se i razvijaju ključne nacionalne institucije i organizacije, ostvaruje se nacionalni suverenitet, te realiziraju načela jednakosti i slobode, formiraju se nezavisne suverene nacionalne države itd.³⁷
- e) – *na području nacionalnih zajednica* (pojave modernih nacija) Moderna oblikuje građansko/civilno društvo i stvara uvjete za pojavu i razvoj moderne nacije, tj. homogene nacionalne zajednice; Moderna prije svega stvara uvjete za pojavu i integracijskih osnovica i modernizacijskih procesa na kojima se formira to novo građansko društvo i, unutar tog društva, socijalna (društvena) zajednica koja ima vrlo veliku integracijsku ulogu u stvaranju moderne nacije i/ili nacionalne zajednice; stoga je Moderna ujedno i epoha nacija, nacionalnih zajednica i svih oblika nacionalizma, od patriotizma do agresivnih nacionalizama.³⁸

Moderna je sve to zajedno. Projekt Moderne stvara svijet općeg napretka na svim područjima života. U odnosu na stoljeća koja su joj prethodila, epoha Moderne je u potpunosti izmijenila svijet. Neosporno je međutim da taj napredak nije posve uspio. A nije uspio zato jer čovječanstvo tijekom epohe Moderne, uza sav opći napredak, ipak nije riješilo probleme silnih etničkih sukoba, socijalnih suprotnosti, siromaštva, tragedija i nepravde s kojima se neprekidno susreće.⁴⁹

Za našu je temu međutim važno uočiti da je Moderna (njezine modernizacijske i integracijske osnovice) imala veliku ulogu u oblikovanju modernog građanskog društva i u nastanku moderne nacije, ali i svih osnovica suvremenog modernog svijeta. Na pojavu i razvoj svih tih povijesnih pojava (građanskog društva, nacije, demokracije i napretka) utjecao je projekt Moderne: prosvjetiteljstvo, industrijska revolucija i industrijalizacija, razvoj kapitalističke privrede i kapitala, kapitalistička revolucija, zatim buržoaske revolucije, koje su zauvijek srušile feudalno društvo i utemeljile posve novo građansko/civilno društvo, koje snažno utječe na integracijske procese, te pojava kulturnih revolucija, koje se iskazuju u razvoju pismenosti, novog sistema obrazovanja, razvoja znanosti, u formiranju nacionalnih kulturnih institucija, modernog komunikacijskog sustava, oblikovanju nacionalne kulture, od književnog jezika, književnosti, znanosti, umjet-

³⁷ Berger 1977; Berger 1995; Domenach 1986; Held 1990; Kalanj 1994; Kohn 1956; Lijphart 1992; Sejmor 1969; Maritain 1992; Lerotić 1984; Korunić 1997; Korunić 1998a i b; Korunić 1999a i b.

³⁸ Korunić 1992; Korunić 1997; Korunić 1998a i b; Korunić 1999a i b; Stančić 1998.

³⁹ Kemper 1993; Habermas 1988; Kalanj 1994; Supek 1996; Vattimo 1991.

nosti do urbanih sredina itd. Cjelokupna ta javna djelatnost, ostvarena unutar građanskog društva, poglavito počiva na građanskim slobodama, općoj liberalizaciji, na liberalnim i demokratskim osnovama. A nositelji liberalizma i demokracije u zbilji (građanskih sloboda, te liberalnih i demokratskih osnova), koji utječu na proces liberalizacije, jesu: društvene grupe (pojedinci, elita, političke stranke i narod u cjelini) i njihove javne organizacije i institucije.⁴⁰

Iz svega toga možemo zaključiti da u stvaranju, oblikovanju i razvoju suvremenog svijeta u XIX. i XX. stoljeću, bez kojeg ne možemo razumjeti ni povijest hrvatskoga naroda ni formiranje moderne hrvatske nacije, najvažniju ulogu imaju: projekt Moderne, razvoj modernosti, građansko/civilno društvo, te procesi modernizacije i integracije unutar tog društva, kao i njegove liberalne i demokratske osnove, bez kojih je teško i zamisliti ostvarenje projekta Moderne i općeg napretka.

Prema tome, kada je riječ o *društvenom sistemu*, na kojem počiva Moderna, o društvu koje je omogućilo razvoj modernosti i ujedno formiranje nacije kao posve nove i društvene (socijetalne) i nacionalne zajednice - o posve novom društvu koje jednom narodu u tog zajednici pruža posve nove mogućnosti za formiranje totaliteta društvenih odnosa i time za njegovu organizaciju i djelatnost na svim područjima javnoga života, čime jedan narod postupno postiže kulturnu, političku, ekonomsku, teritorijalnu cjelovitost i ujedno ostvaruje suverenitet i homogenost nacionalne zajednice kao nikada ranije - onda je neosporno da je građansko/civilno društvo, bez obzira na svoje nedostatke, najvažnija povijesna pojava u suvremenom svijetu. Unutar građanskog društva u razvoju nastaje: posve novi politički (pod)sistem, na kojem počiva cjelokupna organizacija i djelatnost jednog naroda, novi sistem kulture, privrede i prava. Samo unutar tog društva, građanskog i civilnog, ostvaruje se napredak i nastaje homogena moderna nacija. Ne prije, ne u prijašnjim društvenim sistemima, ne u feudalizmu. Pojava moderne nacije, njezin razvoj i modernizacija na svim područjima života, ovisi dakle isključivo o napretku i strukturi građanskog društva, o novom pravnom i normativnom sistemu, i time o ostvarenju projekta Moderne. Isto je tako i razvitak građanskog društva (i ujedno modernosti, napretka, demokracije, građanskih sloboda, parlamentarizma itd.) ovisan o strukturi i razvoju demokratske nacionalne zajednice, kojoj je dakako temelj liberalna demokracija. Ako nastane promjena strukture i/ili poremećaj na jednoj strani (unutar nacionalne zajednice, napose njezinih demokratskih osnovica) nastaju promjene i poremećaj na drugoj strani (u razvoju Moderne, modernosti, građanskog društva, demokracije i napretka uopće). To su, kako vidimo, vrlo složene i najcjelovitije povijesne tvorevine o kojima ovisi modernizacija i integracija u međusobnoj ovisnosti.

Zato smo uvjereni da povijest hrvatskog naroda, procese njegova razvitka u XIX. i XX. stoljeću, tijekom kojih se i organizira i transformira u modernu naciju, uostalom kao i povijest drugih evropskih naroda, svakako valja promatrati unutar složenih i međusobno povezanih procesa modernizacije i integracije na čiji slijed pojava i stanja utječu: projekt Moderne, njegova postupna realizacija i opći napredak, razvoj i struktura građanskog/civilnog društva i realizacija tzv. *građanskih revolucija* koje se ostvaruju, u svakoj sredini drugačije, u procesu dugoga trajanja. To su: građanska, industrijska, urbana, obrazovna, prosvjetna, znanstvena, ekonomska, kapitalistička, komunikacijska i tehnološka revolucija. Samo unutar tih složenih procesa napretka, modernizacije i integracije moguće je proučavati fenomen nacije: njezinu integraciju i razvoj. Jer samo unutar tih povijesnih pojava i društvenih procesa nastaju trajne vrijednosti (trajne integracijske nacionalne i

⁴⁰ Vattimo 1991; Kalanj 1994; Supek 1996; Korunić 1999a.

društvene osnove) na kojima nastaje i suvremena povijest i moderna nacija kao trajna zajednica.⁴¹

Prema svemu što je rečeno mogli bismo zaključiti da je tek projekt Moderne (prosvjetiteljstvo, buržoaska revolucije, poglavito industrijska i buržoaska revolucija, građansko društvo, te ostvarenje građanskih sloboda, demokracije i liberalnih načela) omogućio nešto posve novo: prvo, opći napredak; drugo, slobodnu djelatnost svakog pojedinca i svakog naroda već prema svojim sposobnostima; treće, stvaranje posve novih vrijednosti na svim područjima života; četvrto, proces integracije (i vertikalne i horizontalne) i modernizacije, te homogenizaciju narodne zajednice, što je vodilo do njezina bržeg razvoja i prestrukturiranja u *modernu naciju* (modernu: jer se ostvaruje unutar *Moderne i modernizacije* uopće) i zatim u homogenu i cjelovitu *nacionalnu zajednicu*. Tek dakle tijekom razvoja Moderne i time modernog građanskog društva (i njegovih liberalnih i demokratskih osnova) započinje opći napredak i proces nastanka i razvoja nacije, dug proces njezine integracije i modernizacije.

To je, uza sve naše moguće sumnje u odnosu na (ne)ostvarene ideale napretka i modernosti,⁴² ipak u svakom pogledu, a napose u odnosu na ranija razdoblja i epohu feudalnog društva, početak nove epohe: epohe razvoja građanskog društva i općeg napretka, epoha formiranja modernog svijeta i modernih nacija. No, proces daljnjeg razvoja modernih nacija, modernizacije, građanskih sloboda, demokracije i općeg napretka nije završen, kao što nije završen ni proces (pre)strukturiranja moderne i građanskog društva. Njihova se transformacija (i Moderne i građanskog društva i moderne nacije) i dalje nastavlja: na tu transformaciju, u svakom pogledu i na svim područjima, danas utječe postmoderna: procesi opće globalizacije.⁴³ A da bismo shvatili sve te procese, valja upoznati početke: pojavu i razvoj Moderne i građanskog društva, te osnove građanskih sloboda i demokracije.⁴⁴

Ključno dakle granično razdoblje kada se jedan narod - kako u Evropi uopće, tako i unutar Habsburške monarhije u XIX. stoljeću, pa i hrvatski narod - jače integrira i kada počinje njegova preobrazba u modernu naciju, kada počinje njegov napredak, modernizacija i sveopći razvoj, jest početak ostvarenja i širenje projekta Moderne, nakon industrijske revolucije, tijekom industrijalizacije i opće modernizacije, nakon buržoaskih revolucija, na kojima počiva pojava i realizacija svih drugih "građanskih" revolucija, bez kojih nema ni napretka niti pojave moderne nacije kao homogene i cjelovite nacionalne zajednice u konkretnim sredinama. To je ujedno i početak oblikovanja i dugog razvoja osnovica građanskog/civilnog društva, organizacije svih temeljnih podsistema tog društvenog sistema. A to su ove osnove: opće građanske slobode, demokracija, liberalne osnove, politički sistem utemeljen na prirodnom pravu, novi pravni i parlamentarni sustav, sistem parlamentarne demokracije, sistem predstavničke vlasti, slobodni izbori, višestranački sistem, organizacija zakonodavne, te izvršne i sudske vlasti, kapitalistička privreda, organizacija kapitala i novčarskih ustanova i banaka, industrijalizacija i modernizacija zemlje, napredak tehnologije, razvoj slobodnog nacionalnog tržišta, formiranje i organizacija modernih nacionalnih institucija: kulturnih, političkih, državnih, privrednih, upravnih, sudskih, obrazovnih, znanstvenih, društvenih i drugih, te opredjeljenje za procese modernizacije i razvoja, za pluralizam ideja, stavova i ciljeva itd.⁴⁵

⁴¹ Korunić 1997; Korunić 1998a; Korunić 1999a.

⁴² Usp. Kalanj 1994; Markus 1998.

⁴³ Habermas 1988; Vattimo 1991; Kemper 1993; Kalanj 1994; Supek 1996; Korunić 1999a i b.

⁴⁴ Kemper 1993; Kalanj 1994; Supek 1996; Korunić 1997; Korunić 1998a; Korunić 1999a.

Sve su te povijesne pojave, koje donosi Moderna i građansko društvo, utjecale na razvoj modernizacijskih i integracijskih procesa, na pojavu integracijskih nacionalnih osnovica (jezičnih, kulturnih, političkih, ekonomskih, pravnih i društvenih) koje su vodile do pretvaranja naroda u modernu naciju. Sve to nastaje tijekom realizacije projekta Moderne i unutar građanskog društva, temeljnih osnovica tog društva. Ne prije, jer ni jedna druga povijesna pojava i ni jedno drugo društvo, osim Moderne i građanskog društva, nisu omogućili takve procese modernizacije i integracije. Ni jedno drugo društvo, osim građanskog/civilnog društva i svih njegovih demokratskih i liberalnih osnovica, koje je tek projekt Moderne utemeljio, nije započeo ostvarivati, u svom dugom razvoju koji još uvijek nije prestao, slobodu i jednakost svih građana, opće građanske slobode, demokraciju, te stvarati osnovice na kojima nastaje posve nova zajednica: nacija kao zajednica posve novog integracijskog tipa, koja ima mogućnosti da se razvija, unutar demokratskog društva i opće globalizacije, kao demokratska i pluralna socijetalna zajednica modernog društva.⁴⁶

Tek dakle Moderna i građansko društvo utemeljuju posve novi tip tog političkog poretka, te donose i ostvaruju novi društveni i pravni sustav. Zato je građansko društvo, sa svojim liberalnih i demokratskim osnovicama, ujedno i moderno političko društvo. A iskazuje se u novom obliku i sadržaju političkog, kulturnog, ekonomskog, pravnog i civilizacijskog sustava, u vladavini prava, pravne države, parlamentarizma, zakona, zakonodavne vlasti i nacionalnog suvereniteta. No, važno je ovdje uočiti još jednu činjenicu, a to je da tek Moderna i građansko društvo donose posve nove oblike modernizacije i integracije. Najznačajniji se integracijski procesi iskazuju unutar slijedećih društvenih podsistema: prvo, *političke integracije*, nastaje unutar novog političkog sistema koji donosi građansko društvo; drugo, *ekonomske integracije*, razvojem industrijalizacije i kapitalističke privrede, te industrijskog i trgovačkog kapitala; treće, *kulturne integracije*, općim razvojem nacionalne kulture i kulturne revolucije, te stvaranjem kulturnih organizacija, institucija i vrijednosti; četvrto, *društvene integracije*, nastaje u tijeku ostvarenja demokracije i građanskih sloboda, tijekom razvoja građanskog/civilnog društva.⁴⁷

Posve je jasno da takvi snažni i sveobuhvatni procesi integracije i modernizacije nastaju tek ostvarenjem projekta Moderne, tek unutar dugoga razvoja modernog građanskog/civilnog društva. Ne mogu dakle nastati, ili su vrlo slabi i ograničeni na pojedinim područjima, ni u feudalnom niti u kasno-feudalnom društvu. Svi ti procesi integracije i modernizacije - procesi stvaranja novoga svijeta, kada jedan narod, tijekom razvoja nacionalnog pokreta i njegove sveopće organizacije, utemeljuje nove integracijske nacionalne osnovice, koje postupno okupljaju sve njegove segmente u novu nacionalnu cjelovitost - snažno utječu na pojavu i razvoj nacije kao zajednice novoga integracijskog tipa: tek tada se, unutar Moderne i modernizacije, te unutar građanskog društva i građanskih sloboda, nacija formira kao cjelovita, homogena nacionalna zajednica i ujedno kao demokratska socijetalna zajednica. Demokratska zajednica, dakako, ukoliko prihvati građanske slobode i liberalnu demokraciju.⁴⁸

4. Pojava građanskog društva u Hrvatskoj za revolucije 1848.- Sada je, nadamo se, jasno zašto je važno istražiti pojavu i razvoj građanskog društva u hrvatskoj sredini, svih

⁴⁵ Usp. o tome: Berger 1977; Berger 1995; Domenach 1986; Held 1990; Kohn 1956; Lijphart 1992; Markuze 1977; Neumann 1974; Parsons 1967; Sartori 1965; Supek 1996; Korunić 1999a.

⁴⁶ Korunić 1997; Korunić 1998a; Korunić 1999a.

⁴⁷ Korunić 1998a i b; Korunić 1999a i b.

⁴⁸ Usp. o tome: Korunić 1997; Korunić 1998a i b; Korunić 1999a i b.

osnovica tog društvenog sistema: liberalnih i demokratskih, političkog podsistema, napose parlamentarizma, trodiobe vlasti, javnog mnijenja, građanskih sloboda, modernizacije i integracije itd. Vrlo je teško, ako ne i nemoguće, istraživati povijest hrvatskog naroda, njegov razvoj i modernizacijske procese, ukoliko ne upoznamo te osnove. Zato jer su jedino te osnove (koje je sadržavao taj novi društveni sistem: građansko društvo u razvoju) od 1848. godine dalje omogućile organizaciju hrvatskog naroda na svim područjima javnoga života. Zato jer su jedino osnove novog građanskog društva, i dakako postupno ostvarenje projekta Moderne, mogle omogućiti modernizaciju i napredak. Bez tih osnova, koje donosi građansko društvo, nemoguće je čak i zamisliti slobodnu djelatnost i svestranu organizaciju hrvatskog naroda i njegovu preobrazbu u modernu naciju. Razumije se da nakon sloma feudalizma, koji je ograničavao tu slobodu i po-jedinaca i pojedinih naroda u cjelini, tu mogućnost (slobodne djelatnosti, svestrane organizacije, modernizacije i integracije) nije pružao, niti je to mogao, ni jedan drugi sustav (ni pravni ni ideološki niti društveni) već jedino građansko/civilno društvo, kao društveni sistem. A to društvo, na ovim prostorima, donosi prevrat 1848. godine.⁴⁹

Revolucije su 1848. zahvatile gotovo čitavu zapadnu i srednju Evropu, a završile su kontrarevolucijom 1849. godine. Početkom 1848, u veljači i ožujku, revolucije su izbile u Italiji, Francuskoj, Njemačkoj, Austriji i Mađarskoj. Uzroke izbijanja tih revolucija i prevrata valja tražiti u posebnim povijesnim okolnostima, u svakoj zemlji napose, od sredine XVIII. stoljeća dalje.⁵⁰ Za nas su dakako najvažnije revolucije koje su izbile na prostoru srednje Europe, tj. unutar političkog i državnog teritorija Habsburške monarhije. I to zato jer se unutar tog državnog i društvenog sistema nalazi hrvatski narod. Valja odmah istaći, jer je to napose važno kada je riječ o našoj temi, da su sve promjene (napose društvene, političke i pravne) koje su tada nastale na prostoru srednje Europe, unutar Habsburške monarhije, zahvatile i hrvatski narod i snažno ga potakle na svestranu organizaciju nacionalnog političkog pokreta.⁵¹

Društvene i političke promjene - tj. promjene društvenih sistema i pojava posve novog političkog uređenja unutar građanskog društva, koji je utemeljen na općim građanskim slobodama, na liberalnim i demokratskim osnovicama - promjene koje su se pojavile, od tada (od 1848. godine dalje) postaju najvažniji temelj na kojima su suvremenici mogli organizirati *hrvatsku narodnu zajednicu* kao nikada do tada: to je početak njezine nove organizacije kao homogene, tj. kao kulturno, politički, pravno, društveno i gospodarski cjelovite nacionalne zajednice. Tada, u tijeku organizacije hrvatske narodne zajednice, tijekom svestrane djelatnosti hrvatskih preporoditelja, njihove slobodne javne djelatnosti koju je omogućila isključivo pojava građanskog društva i građanske slobode, oni stvaraju nove nacionalne osnove: nove nacionalne i vrijednosti i organizacije i institucije. Te su

⁴⁹ Posve je jasno da nacionalizam, bilo koji njegov oblik, od patriotizma do agresivnog nacionalizma, bez obzira kakav je bio njegov sadržaj i intenzitet, nije mogao omogućiti taj novi sustav (pravni, politički, društveni i gospodarski) na kojem počiva slobodna djelatnost i sveopća organizacija. Nema dakako spora da je i u hrvatskoj sredini, kod pojedinaca i grupa, postojao određeni oblik etničkog identiteta: tzv. svijesti o vlastitom narodu i/ili naciji, tj. znanje o toj naciji i osjećaj spram nje, koji se kretao od patriotizma, preko solidarnosti s "drugima" i tolerantnosti do agresivnog nacionalizma. Nema spora ni o tome da je taj osjećaj (nacionalni identitet, patriotizam i nacionalizam) poticao elitu u organizaciju nacionalnog pokreta. Sporno je međutim gledište da je nacionalizam, sam po sebi, donio i nosio "sustav vrijednosti" (pravni, politički i društveni) koji je omogućio, ili mogao omogućiti, stvaranje tog novoga svijeta, novog društva, političkog sistema, države itd.

⁵⁰ Usp. o tome: Godechot 1987; Meycr 1949; Bach 1898; Fischer 1946; Wandruszka-Urbanitsch 1848; Tapic 1954; Zwitter 1962. i literaturu u tim knjigama.

⁵¹ Korunić 1991; Korunić 1992; Korunić 1998a; Markus 1997; Markus 1998; Stančić 1998.

nacionalne organizacije i institucije (političke novine i časopisi, političke stranke i politička društva, novi hrvatski sabor kao parlament i predstavničko tijelo, Bansko vijeće, tj. hrvatska vlada, gradske i županijske skupštine itd.) postale nosioci organizacije, javnog rada i homogenizacije hrvatske narodne zajednice, nosioci novog nacionalnog programa, nacionalnog suvereniteta, političkog i državnog sistema itd. Sve su te društvene promjene, promjene društvenih sistema, koje su tada i kasnije omogućile slobodno djelovanje i stvaranje novih nacionalnih osnovica, o tome nema spora, potakle transformaciju hrvatske narodne zajednice prema formiranju hrvatske nacije.⁵²

Prema tome, kada je riječ o temi koju ovdje istražujemo, o pojavi i razvoju građanskog društva, o pojavi liberalnih i demokratskih osnovica u hrvatskoj sredini, a to je neobično važno za hrvatsku povijest, nužno je odgovoriti na ova osnovna istraživačka pitanja: prvo, koje su *društvene promjene* i *povijesne pojave* omogućile *slobodno javno djelovanje* suvremenika i, drugo, koje su oni institucije organizirali, koje vrijednosti stvaraju, kakav program donose, kako ga i na kojim osnovicama kane ostvariti? Napokon, koji je društveni sistem sve to omogućio?

Posve je lako na sve to odgovoriti: o tome svjedoče mnogobrojni povijesni izvori i vrlo burna zbivanja. Prvo, *slobodno javno djelovanje* (na području stvaranja novog političkog sistema, kulture, privrede itd.) omogućila je revolucije 1848. godine i slom feudalizma, u kojem ta sloboda nije postojala, i pojava novog građanskog društva, pojava građanskih sloboda koje su omogućile tu svestranu javnu djelatnost. Drugo, njihova javna djelatnost, formiranje hrvatskog nacionalnog programa, sve promjene koje tada nastaju, iskazuju se isključivo preko i unutar novih institucija i vrijednosti (pravnih, političkih, državnih i društvenih) koje donosi građansko društvo, a to su: sloboda štampe, političke novine i časopisi, političke stranke, nova politička društva, hrvatski sabor kao parlament i kao predstavničko tijelo, nova trodioba vlasti (na zakonodavnu, izvršnu i sudsku vlast), novi upravni i sudski sustav itd. Sve to, sve što tada nastaje, a to je neizmjerljivo važno za pojavu novih vrijednosti na kojima počiva integracija moderne hrvatske nacije, omogućila je dakle pojava: građanskog/civilnog društva i građanskih sloboda, a to su liberalne i demokratske osnovice. Sve je to prihvaćeno u hrvatskoj sredini. To se ne može osporiti.⁵³

Idemo redom tih promjena. Na srednjoevropskom prostoru, unutar Habsburške monarhije, revolucije su 1848. godine izbile u Beču, Budimpešti, Pragu i na sjeveru Apeninskog poluotoka.⁵⁴ U Hrvatskoj, kako je poznato, nije tada izbila revolucija. Međutim, za našu je temu i za povijesnu istinu važno istaći činjenicu, prvo, da se je tada u hrvatskoj sredini pojavio snažni odjek revolucionarnih previranja i, drugo, da se je, kao rezultat tog prevrata, u Hrvatskoj od ožujka 1848. do kraja 1850. godine razvio organizirani *politički pokret*, koji je (naročito preko njegove elite, tj. jezgre *Narodne stranke*, liberala i demokrata koji su bili okupljeni u svim institucijama tog pokreta) podržavao revoluciju 1848. godine i prihvaćao rezultate tog prevrata. U tom razdoblju, od kraja ožujka 1848. do kraja 1850. godine, hrvatski su preporoditelji, nastavljajući dakako na onome što su postigli za vrijeme ilirskog pokreta od 1835. do 1847/48. godine i prihvaćajući najvažnije rezultate promjena koje je donio prevrat iz 1848. godine, utemeljili najvažnije inte-

⁵² Usp. o tome: Šidak 1979; Gross 1985; Korunić 1991; Korunić 1992; Korunić 1998a; Korunić 1999; Stančić 1998; Markus 1998; Zapisnik sabora 1848; Osnova o Saboru 1848; Osnova o odnosu Hrvatske prema Monarhiji 1848; SJ 1848-1850; SZ 1849-50; Danica H-S-D 1848; NN 1848-49.

⁵³ Usp. o tome: Šidak 1979; Korunić 1991; Korunić 1992; Korunić 1998; Kornić 1999; Stančić 1998; Markus 1997; Markus 1998; Gross 1985; Zapisnik sabora 1848; SJ 1848-50; SZ 1849-50.

⁵⁴ Usp. o tome: Bach 1898; Fischer 1946; Tapie 1954; Wandruszka-Urbanitsch 1848; Meyer 1949; Zwitter 1962; Šidak 1979; Markus 1997; Markus 1998; Korunić 1998; Stančić 1998; Gross 1985.

gracijske nacionalne osnovice na kojima se zatim u daljnjem razvoju, do kraja XIX. stoljeća, formira moderna hrvatska nacija. Najvažniji rezultat njihove organizacije u tom pokretu jest da su utemeljili moderni hrvatski nacionalni program. Prilagodili su ga građanskom društvu i demokratskim osnovicama: građanskim slobodama, demokraciji i novom političkom sustavu, tj. parlamentarizmu, trodiobi vlasti, ideji o cjelovitoj političkoj zajednici itd.⁵⁵

Pritom je, i dalje u vezi s našom temom o kojoj je ovdje riječ, važno imati na umu da su hrvatski preporoditelji taj hrvatski nacionalni i politički program, a to je prvi moderni nacionalni program u povijesti hrvatskog naroda uopće, ne samo prilagodili novom građanskom/civilnom društvu, nego su ga u javnosti izložili putem novih institucija koje donosi taj novi društveni i politički sustav, utemeljen na građanskim slobodama, te na liberalnim i demokratskim osnovicama. Izložili su ga, nakon tog prevrata i rušenja duge epohe feudalizma, nakon proglašenja slobode štampe, preko novog organiziranog oblika *komunikacije*, koje su same po sebi izraz pojave novih građanskih sloboda: putem političkim novinama, časopisa, brošura, letaka, propagande, pošte i novih institucija. Zatim su ga prihvatile sve nove političke institucije: više političkih novina i časopisa (*Narodne novine*, *Slavenski Jug*, *Südslawische Zeitung*, *Saborske novine*, *Jugoslavenske novine*, *Agramer Zeitung*, *Danica H-S-D*), političko društvo *Slavenska Lipa na slavenskom Jugu*, hrvatska *Narodna stranka*, Hrvatski sabor, Bansko vijeće, tj. nova hrvatska vlada, saborski odbori, gradske i županijske skupštine. Napokon, ono što je s političkog i državno-pravnog gledišta najvažnije, ali i s gledišta razvoja građanskog društva i građanskih sloboda u hrvatskoj javnosti, jest to da su oni taj hrvatski nacionalni program izložili u Hrvatskom saboru, sada kao predstavničkom tijelu i kao novoj zakonodavnoj instituciji, koja je u građanskom društvu nosilac nacionalnog suvereniteta, koji joj ustupa narod.⁵⁶

To je, po svemu sudeći, početak nove etape hrvatske povijesti. A ogleda se u tome što je 1848. godine Hrvatski sabor, kao nosilac nacionalnog suvereniteta i stoga u ime cjelokupnog hrvatskog naroda, taj hrvatski nacionalni i politički program uklopio u svoje zakonske odluke. Zatim je Sabor taj nacionalni program i kao *zakonsku odluku* i kao zahtjev uputio kralju na sankciju. Taj nacionalni program, čiji ćemo sadržaj upoznati, i tu saborsku odluku, koja dakako počiva na ideji o slobodnoj djelatnosti zakonodavne nacionalne države unutar građanskog društva, spomenuti su hrvatski liberali i demokrati i sve hrvatske institucije do kraja 1850. godine dosljedno zastupali.⁵⁷ Štoviše, na taj će se hrvatski nacionalni i politički program, na njegove najvažnije osnovice, od 1860/61. godine dalje, polazeći i od osnovica građanskog društva u razvoju, pozivati Hrvatski sabor i sve hrvatske političke institucije, sve grupe i sve političke stranke u svim hrvatskim pokrajinama. Prema tome, bio je to program oko kojih će se *osnovica* okupiti sav hrvatski narod, koje će potaknuti da se postupno, prema mogućnostima, utemelje sve najvažnije *integracijske nacionalne osnovice*: na području sistema kulture (jezika, književnosti, znanosti, umjetnosti), političkog sistema, uprave, obrazovanja, privrede, društva itd., na kojima se formira moderna hrvatska nacija. Nosioci tih integracijskih nacionalnih osnovica su nove organizacije i institucije, u kojima se okupljaju interesne društvene grupe.

⁵⁵ Zapisnik sabora 1848; SJ 1848-50; SZ 1849-50; Šidak 1979; Korunić 1991; Korunić 1992; Korunić 1998; Korunić 1999; Stančić 1998; Gross 1985; Markus 1996; Markus 1997; Markus 1998.

⁵⁶ Zapisnik sabora 1848; Saborske novine 1848; Narodne novine 1848; Šidak 1979; Korunić 1991; Korunić 1992; Korunić 1997; Korunić 1998; Korunić 1999; Stančić 1998; Markus 1998.

⁵⁷ Zapisnik sabora 1848; Osnova o saboru 1848; Osnova o odnosu Hrvatske prema Monarhiji 1848; Osnova o vladi 1848; Saborske novine 1848; Šidak 1979; Korunić 1991; Korunić 1992; Korunić 1998; Stančić 1998; Markus 1996; Markus 1997; Markus 1998.

Sve to nastaje, moglo je nastati i razvijati se, unutar građanskog društva, čije su najvažnije osnove građanske slobode.⁵⁸ Sve su te osnove novog građanskog društva, o tome nema spora, tada prisutne u hrvatskoj javnosti.⁵⁹

Uostalom, na osnovicama građanskog društva (najvažnije su: građanske slobode, demokracija, novi politički sistem, parlamentarizam, trodioba vlasti, kapitalistička privreda, slobodno tržište i modernizacija uopće) temelji se taj hrvatski nacionalni i politički program. Štoviše, u samom tom programu sadržane su osnove građanskog društva. Jedno bez drugoga nije se tada moglo ni zamisliti. To je bilo posve jasno suvremenima, liberalima i demokratima u Hrvatskoj, koji su hrvatski nacionalni program, u samom nastanku, prilagodili novom građanskom/civilnom društvu. Riječ je dakako o programu hrvatskog političkog pokreta u razdoblju 1848-1850. godine.

Upoznajmo stoga osnove prvog modernog hrvatskog nacionalnog programa: prvo, to je *osnova o teritorijalnoj i političkoj cjelovitosti i samostalnosti Trojedne kraljevine* (Hrvatske, Slavonije i Dalmacije) i o ujedinjenju svih hrvatskih pokrajina, u kojoj je iskazan zahtjev za formiranje i organizaciju hrvatske nacionalno-političke zajednice i ujedno za utemeljenje unutrašnjeg posve nezavisnog političkog sistema, prilagođenog novom građanskom društvu; drugo, *osnova o formiranju i organizaciji moderne zakonodavne hrvatske nacionalne države*, čija bi samostalnost počivala na očuvanju unutrašnjeg suvereniteta, ali bi imala ograničeni vanjski suverenitet; treće, *osnova o utemeljenju Hrvatskog sabora* kao predstavničkog tijela hrvatskog naroda; bio bi to nacionalni parlament i nezavisna zakonodavna institucija; bio bi posve samostalan u svim unutrašnjim poslovima ujedinjene Hrvatske; na taj bi način bio očuvan unutrašnji nacionalni suverenitet; četvrto, *osnova o formiranju i organizaciji nezavisne i posve autonomne hrvatske vlade*, pod imenom "državno vijeće", "Bansko vijeće" ili "vlada trojedne kraljevine"; kao izvršna vlast bila bi odgovorna Hrvatskom saboru, kao zakonodavnoj ustanovi, i samostalno bi obavljala sve unutrašnje poslove, osim zajedničkih (vanjski poslovi, zajedničke financije i vojni) za čitavu Monarhiju; peto, *osnova o utemeljenju institucije hrvatskog bana*; bio bi odgovoran kralju, a imao bi značajnu vojnu i političku moć u Hrvatskoj i mogao bi raspisati izbore za hrvatski sabor; šesto, bile su to *osnove o utemeljenju novog političkog sistema*, koji su prilagodili novom građanskom društvu i građanskim slobodama, te liberalnim i demokratskim načelima; najvažnija je osnova o trodiobi vlasti, njezina podjela na zakonodavnu, izvršnu i sudsku vlast, čime najavljuju početak stvaranja modernih političkih institucija u Hrvatskoj; sedmo, *osnova o utemeljenju narodne vojske*; ta bi "narodna vojska" hrvatskom narodu čuvala slobodu i bila jamstvo za ostvarenje svih posebnih nacionalnih ciljeva hrvatske politike; osmo, *osnova o utemeljenju sistema suvremenog modernog školstva i obrazovanja* u Trojednoj kraljevini; deveto, *osnova o utemeljenju sistema građanskog/civilnog društva* u Hrvatskoj; bilo im je jasno da, nakon sloma feudalizma, svi ti posebni nacionalni ciljevi ovise o očuvanju tekovina revolucije, o

⁵⁸ Šidak 1979; Gross 1985; Gross-Szabo 1992; Stančić 1998; Korunić 1998a; Korunić 1999a.

⁵⁹ Ovdje govorimo samo o prisutnosti tih osnovica u hrvatskoj javnosti. Prihvatila ih je, kako smo se mogli uvjeriti, liberalna jezgra hrvatske Narodne stranka. Ti su liberali i demokrati bili okupljeni u najvažnijim nacionalnim institucijama od proljeća 1848. do kraja 1850. godine. Jedinствeno su prihvatili najvažnije osnove građanskog društva. Jedinствeni su bili i kada su se, u ime tih "naprednih" osnovica, suprotstavljali konzervativcima u hrvatskoj sredini. Međutim, među njima postoje znatne razlike u shvaćanjima u mnogim problemima, na primjer o državi, političkoj zajednici, o otkupu seljaka i razvoju sela, o parlamentarizmu, vladi, sudstvu, upravi, školstvu, obrazovanju uopće, ideji napretka, crkvi, svećenstvu, javnosti i javnom mnijenju, o odnosu prema centralnim institucijama u Monarhiji, o odnosu spram drugih naroda, o južnoslavenstvu i slavenstvu uopće itd. O svemu tome, o tim razlikama među njima, raspravljamo u opsežnijoj raspravi koju smo najavili.

očuvanju i razvoju građanskog društva; zato su čitavo vrijeme, sve do kraja 1850. godine, zagovarali: građanske slobode, slobodu štampe, posebno slobode udruživanja i javnog okupljanja, formiranje javnosti i "slobode javnoga mnijenja", utemeljenje sustava predstavničke vladavine, sistema modernog parlamentarizma, očuvanje nacionalnog suvereniteta, višestranačje, podjelu vlasti na zakonodavnu, izvršnu i sudsku vlast, razvoj kapitalističke privrede, razvoj demokracije itd.; bile su to najvažnije osnove građanskog društva, a o tome svjedoče mnogi dokumenti i čitava njihova javna djelatnost; deseto, *osnova o odnosu Trojedne kraljevine prema Monarhiji*, a to je program austroslavizma, program o (kon)federalnoj zajednici, koji se temelji na zahtjevu o formiranju politički cjelovite Trojedne kraljevine (Hrvatske, Slavonije i Dalmacije), koja bi, kao samostalna i nezavisna država, putem novog međunarodnog ugovara, stupila u savez s Austrijom i time s drugim državama u njoj, unutar nove (kon)federalne zajednice; jedanaesto, osnova i program o političkom savezu južnoslavenskih naroda u Habsburškoj monarhiji, o političkom udruživanju ujedinjene Hrvatske s ujedinjenom Slovenijom i srpskom Vojvodinom.⁶⁰

5. Osnovice građanskog društva u Hrvatskoj za revolucije 1848-49.- Prema tome, da bismo mogli upoznati sve te povijesne društvene promjene koje nastaju u posve novim uvjetima u Hrvatskoj za revolucije 1848-49. godine - da bismo ujedno mogli dokučiti sve osnovice građanskog društva, građanskih sloboda, ali i osnovice novog političkog sistema, sistema kulture, obrazovanja, privrede, organizacije vlasti, sistema parlamentarizma i drugih povijesnih pojava koje tada nastaju - da bismo mogli sagledati trajne nacionalne osnovice, koje su tada utemeljene upravo putem tog hrvatskog nacionalnog programa, nužno je imati na umu slijedeće: prvo, da su hrvatski preporoditelji za vrijeme ilirskog pokreta, koji traje od 1835. do revolucije 1848. godine, i djelovali i stvarali unutar sistema kasno-feudalnog društva, dakle unutar epohe feudalizma; drugo, da je taj sistem (društveni, pravni, politički, državni i privredni) unutar Monarhije, a time i u Hrvatskoj, konačno srušen u revoluciji 1848. godine; treće, da su tada u Monarhiji uopće i ujedno u hrvatskoj javnosti prihvaćene osnovice građanskog društva; četvrto, da prema tome hrvatski liberali i demokrati, okupljeni u najvažnijim nacionalnim institucijama u Hrvatskoj, u razdoblju od ožujka 1848. do kraja 1850. godine, slobodno javno djeluju u posve novom društvenom i političkom sistemu u nastajanju; peto, da se organiziraju, unutar građanskog društva i građanskih sloboda, unutar posve novih nacionalnih institucija (političkih, državnih, društvenih i kulturnih) na kojima počiva hrvatski politički pokret; šesto, da su tada utemeljili nove trajne integracijske nacionalne osnovice, koje su iskazane u hrvatskom nacionalnom programu i time najavljene i prihvaćene kao nacionalni cilj cjelokupnog hrvatskog naroda; sedmo, da su stoga i prihvatili i utemeljili najvažnije nacionalne osnovice (političke, državne, kulturne, privredne, pravne i društvene) na kojima nastaje, u procesu dugoga trajanja, posve nova organizacija hrvatske narodne zajednice, na kojima se ta zajednica modernizira i integrira, na kojima nastaje složeni proces njezine transformacije i preobrazbe u modernu hrvatsku naciju.⁶¹

Razumije se da se sve to - tj. cjelokupna ta *javna djelatnost i ostvarenje* svih tih nacionalnih ciljeva koje sadrži taj program, a to je program hrvatskog nacionalnog pokreta u razdoblju 1848-50. godine u cjelini, to je nadalje osnova nacionalnog programa na koji

⁶⁰ Zapisnik sabora 1848; Osnova o saboru 1848; Osnova o vladi 1848; Osnova o narodnoj vojsci 1848; Osnova o odnosu Hrvatske prema Monarhiji 1848; Osnova o školstvu 1848; Pejaković 1861; SJ 1848-49; SZ 1848-50; JN 1849-50; Šidak 1979; Korunić 1989; Korunić 1991; Korunić 1992; Korunić 1998a; Korunić 1999a; Stančić 1998; Markus 1996; Markus 1997; Markus 1998.

⁶¹ Usp. o tome: Šidak 1979; Korunić 1989; Korunić 1991; Korunić 1992; Korunić 1997; Korunić 1998; Korunić 1999; Stančić 1998; Markus 1997; Markus 1998.

su se od 1860/61. godine sve do kraja stoljeća pozivali hrvatski političari i hrvatske političke stranke - moglo *osmisliti* i *razvijati*, samo uz postupnu realizaciju projekta Moderne, modernizacije svih dijelova novog građanskog društva, uz razvoj građanskih sloboda i demokracije, uz primjenu liberalnih i demokratskih načela u javnosti. Pritom je, kada je riječ o pojavi te nove epohe u Hrvatskoj, o pojavi i postupnoj realizacije projekta Moderne i građanskog društva, nužno imati na umu najvažnije promjene i pojavu novih sistema, koji su omogućili slobodnu djelatnost i stvaranje novih društvenih cjelina i posve novih odnosa u društvu: koji su omogućili i formiranje i integraciju i organizaciju moderne hrvatske nacije u XIX. stoljeću. Gledajući u cjelini, u Habsburškoj monarhiji uopće, i u hrvatskim zemljama napose, za revolucije 1848-49. godine najvažnije promjene nastaju na području slijedećih sistema na kojima počiva stvaranje nove epohe: građanskog/civilnog društva, epoha snažne modernizacije i integracije, epoha stvaranja modernih nacija:

Prvo, kako smo upoznali, za revolucije 1848-49. godine najvažnije su promjene nastale na području društva: tada su se zbile smjene *društvenih sistema*. U tom je prevratu, u Monarhiji uopće, pa tako i u Hrvatskoj, zauvijek srušen kasno-feudalni sistem: društveni, pravni, politički, državni i privredni. Na tim prostorima stoga tada prestaje duga epoha feudalizma. Ujedno je to početak epohe formiranja i razvoja građanskog društva. To su ključne promjene o kojima su ovisile sve ostale. Naime, tada se u javnosti - u Habsburškoj monarhiji uopće, i kod svih naroda u njoj napose, pa tako i kod hrvatskog naroda - počinju uvoditi najvažnije osnove građanskog društva, opće građanske slobode, sloboda štampe, sloboda okupljanja i organizacije, osnove demokracije, proglašava se sloboda, jednakost i ravnopravnost svih ljudi, ali i svih naroda, prihvaćen je pluralizam ciljeva, programa, društava, kultura itd. Sve se to postupno uvodi u život, kod svakog naroda u posebnim prilikama. Uvode se i u Hrvatskoj. O tome svjedoče i mnogobrojni dokumenti i svi događaji koji govore o toj organizaciji. Od tada, korak po korak, prema prilikama, u diskontinuitetu, građansko društvo i njegove najvažnije osnove neprekidno i snažno utječu na nastajanje novih sistema, na utemeljenje svih nacionalnih vrijednosti, na svim područjima života, na pojavu novih nacionalnih organizacija i institucija, na pojavu i modernizacijskih i integracijskih procesa (društvenih i nacionalnih) na kojima nastaje nova organizacija hrvatske narodne zajednice i njezina integracija u modernu naciju. Tada počinje, bez obzira na pobjedu kontrarevolucije 1849. godine i uvođenje neoapsolutizma do kraja 1860. godine, korjenita promjena povijesti hrvatskog naroda. U svakom slučaju, s pojavom građanskog/civilnog društva i građanskih sloboda u Hrvatskoj, vezana je pojava liberalnih i demokratskih osnovica, o čemu svjedoče mnogi dokumenti.⁶²

Drugo, nakon rušenja feudalizma kao društvenog sistema, mijenjaju se *politički sistemi* i cjelokupna njihova organizacija. Jer je u procesu nastanka građanskog društva uslijedila pojava i organizacija novog političkog sistema, koji je zapravo kompatibilan novom građanskom društvu. Štoviše, zbog naglašene njegove političke organizacije, građansko je društvo ujedno i političko društvo. A u Monarhiji su tada, nakon prevrata, svi narodi, pa tako i hrvatski narod, i prihvatili i nastojali ostvariti najvažnije osnove modernog političkog sistema, koji su prilagodili građanskom društvu u razvoju. Taj su novi politički sistem utemeljili na građanskim slobodama, organizaciji parlamentarizma, višestranačkom sistemu, na javnosti i slobodi javnog mnijenja, na slobodnim izborima, na trodiobi

⁶² Zapisnik sabora 1848; Javnost 1848; Sloboda štampe 1848; Manifest naroda 1848; Ostrožinski 1848; Pejaković 1861; SJ 1848-49; JN 1849-50; SN 1848; NN 1848-49; Korunić 1997; Korunić 1998; Gross 1985; Stadelmann 1949; Winter 1969; Zwitter 1962; Stančić 1998.

vlasti, tj. na njezinoj podjeli na zakonodavnu, izvršnu i sudsku vlast, tj. na organizaciji zakonodavnih nacionalnih institucija, nacionalnih političkih društava i institucija, na nacionalnom suverenitetu, pokretanju političkih novina i časopisa, utemeljenju nacionalno-političkih programa, organizaciji nacionalno-političkih pokreta, formiranju novih nacionalno-političkih zajednica putem ujedinjenja svih pokrajina i svih segmenata jednog naroda u novu homogenu cjelinu (političku, jezičnu, kulturnu, ekonomsku, društvenu, pravnu), na načelu pravne jednakosti i ravnopravnost svih ljudi/osoba, napose na načelu slobode, jednakosti i ravnopravnost svih naroda, na osnovama demokracije, na koncepciji o organizaciji nove samostalne demokratske političke zajednice, u kojoj bi svaki narod napose ostvario svoju slobodu i nezavisnost, na vladavini prava i zakona, na koncepciji pravne i zakonodavne države, na ideji socijalne pravde i pravednosti, na slobodnom poduzetništvu itd. Taj novi politički sistem, koji je dakako utemeljen na osnovama građanskog društva i građanskih sloboda, a to su ujedno i demokratske i liberalne osnovice, omogućio je, u procesu dugoga trajanja: opći napredak na svim područjima društva, njegovu postupnu modernizaciju, zatim konačno ujedinjenje svih hrvatskih pokrajina i svih segmenata hrvatskog naroda u cjelovitu političku zajednicu, u ujedinjenu Trojednu kraljevinu, ali i njezinu organizaciju kao modernu hrvatsku državu, nadalje organizaciju Hrvatskog sabora kao zakonodavne nacionalne institucije, formiranje samostalne hrvatske vlade, utemeljenje najvažnijih nacionalnih političkim i državnih institucija pokretanje mnogih političkih novina i časopisa, razvoj nacionalne kulture, privrede, obrazovanja, književnosti, znanosti itd. A to su, o tome nema spora, osnove na kojima nastaje moderna hrvatska nacija. No, ono što je najvažnije: sve su te osnove u hrvatskoj javnosti i pokrenuli i stvarali liberali i demokrati okupljeni u najvažnijim institucijama hrvatskog pokreta 1848-50. godine. Napokon, važno je ovdje zaključiti da tu slobodnu djelatnost, poduzetništvo i opću modernizaciju, nije nudio ni jedan drugi "sustav" (na primjer konzervativizam, nacionalizam i slično) već jedino novi društveni sistem: građansko društvo.⁶³ Nužno je međutim sve te osnovice i sve te procese promatrati s gledišta dugoga trajanja. Ali je sigurno da su se sve te osnovice i svi ti procese tada pojavili u hrvatskoj javnosti.

Treće, ujedno se dakako mijenjaju *državni sistemi*: svi su narodi tada prihvatili, napose slavenski narodi u Monarhiji, program demokratskog (kon)federalizma; a to je program o novom ustrojstvu Monarhije kao *demokratske (kon)federalne državne zajednice* u svemu ravnopravnih naroda i njihovih zasebnih nacionalnih političkih zajednica; istovremeno su i taj njihov zajednički (kon)federalni program i napose zasebni nacionalno-politički programi, najavljivali formiranje i organizaciju novih *nacionalnih država*; prema tim ipak u mnogim pojedinostima različitim programima, svaki bi narod u Monarhiji postigao svoju slobodu i samostalnost unutar *zasebne nacionalno-političke zajednice* i *zasebne nacionalne države*, koje bi se udružile, putem novih državnih ugovora, u zajedničku (kon)federalnu državnu zajednicu. Međutim, u vezi s temom o kojoj je ovdje riječ, važno je istaći da građansko društvo donosi liberalnu teoriju države i da omogućuje da se ostvari

⁶³ Javnost 1848; Sloboda štampe 1848; Građanska kriepost 1848; Ostrožinski 1848; Što je sloboda 1848; Manifest naroda 1848; SJ 1848-49; SZ 1849-50; JN 1849-50; Pejaković 1861; Kann 1950; Marcartney 1950; Wandruszka-Urbansitch 1848; Šidak 1979; Gross 1985; Korunić 1989; Korunić 1991; Korunić 1997; Korunić 1998; Korunić 1999; Stančić 1998.

nacionalni suverenitet, da se osnuje zakonodavna nacionalna država. A ta je koncepcija prisutna u hrvatskoj javnosti za revolucije 1848-49. godine.⁶⁴

Četvrto, mijenjaju se *privredni sistemi*: svi su narodi u Monarhiji nakon prevrata prihvatili osnove kapitalističke privrede, kapitalizma, slobodnog tržišta, industrijske revolucije i industrijalizacije i modernizacije privrede na svim razinama. A sve je to, u procesima dugoga trajanja, omogućavalo postupni razvoj nacionalne privrede, ekonomski razvoj zaostale hrvatske privrede, ali i razvoj domaćeg kapitala. Razumije se da je i na tom području, na području zaostalog privrednog razvoja u hrvatskim zemljama, građansko društvo i njegove modernizacijske, demokratske i liberalne osnovice imalo odlučnu riječ u općem razvoju.⁶⁵

Peto, s pojavom građanskog društva mijenja se *sistem kulture*: svi su narodi u Monarhiji u svojim nacionalnim programima, koje su prihvatili njihovi parlamenti i najvažnije političke institucije, tražili modernizaciju školstva, obrazovanja, otvaranja sveučilišta i akademije nauka i znanosti, formiranje najvažnijih kulturnih nacionalnih institucija itd. Učinili su to za revolucije 1848-49. godine i hrvatski "građanski" liberali i demokrati. Iskazali su to u mnogim dokumentima, a najjasnije u "Osnovi o školstvu" koju je izradio saborski odbor. U njoj su, polazeći od građanskih sloboda i demokratskih načela, tražili utemeljenje novog modernog školstva, od osnovnog, preko srednjeg do visokih škola, te osnivanje sveučilišta u Zagrebu.⁶⁶

To su najvažnije osnovice građanskog/civilnog društva, koje u Hrvatskoj dolaze tek nakon prevrata 1848. godine. A to je, kako smo pokazali, za hrvatsku povijest veoma značajno. Zato je važno da sve to temeljito istražimo.

6. Liberalne i demokratske osnovice u hrvatskoj javnosti 1848-1850.- Svi su ti sistemi, koje smo ovdje ukratko upoznali, kao i cjelokupna javna djelatnost hrvatskih prepoditelja, sistemi na kojima je izrasla organizacija hrvatskog političkog pokreta za revolucije 1848-49. godine, prije svega utemeljeni na liberalnim i demokratskim načelima, na osnovicama koje donosi građansko/civilno društvo i građanske slobode. Štoviše, na tim novim sistemima u razvoju, unutar kojih nastaju trajne nacionalne vrijednosti, hrvatski su liberali u tijeku tog političkog pokreta, koji izrasta i razvija se na praktičnoj primjeni građanskih sloboda, stvarali posve *novu organizaciju hrvatske narodne zajednice*. Ali su sada, u novim okolnostima nakon prevrata, prihvaćajući ključne osnove Moderne i modernizacije, organizaciju te *zajednice hrvatskog naroda* (njezine vanjske oblike: političku zajednicu, zajednicu etničkog i političkog teritorija, koja bi obuhvatila sve hrvatske pokrajine, tj. cjelovitu Trojednu kraljevinu kao samostalnu hrvatsku državu unutar austrijske konfederacije, te kulturnu zajednicu, zajednicu jezika, višu kulturu i obrazovanje) i u nacionalnom programu i u javnosti prilagodili novim *institucijama građanskog društva*. Drukčije nisu mogli, jer drugi društveni sistem nije postojao. Zato su, posve u skladu s tim, najvažnije *nacionalne institucije* (Hrvatski sabor kao parlament i predstavničko tijelo hrvatskog naroda, saborske odbore, Bansko vijeće kao hrvatsku vladu, ministarstva, sudstvo, upravu, obrazovne institucije, političke stranke, politička društva, političke novine kao institucije javnog mnijenja itd.) utemeljili na liberalnim i demokratskim osnovicama tog novog društvenog sistema: građanskog društva. I ovdje je dakako potreban

⁶⁴ Zapisnik sabora 1848; Ostrožinski 1848; Federacija i centarizacija 1848; Federacija u Austriji 1848; SJ 1848-49; NN 1848; SZ 1849-50; Danica 1848; Pejaković 1861; Šidak 1979; Kann 1950; Stadelmann 1949; Marcartney 1950; Gross 1985; Korunić 1989; Korunić 1991; Korunić 1992; Korunić 1997; Korunić 1998; Korunić 1999; Stančić 1998; Markus 1994; Markus 1998.

⁶⁵ Gross 1985; Stančić 1992. i literaturu o razvoju privrede u tim knjigama.

⁶⁶ Osnova o školstvu 1848; SJ 1848-49; Korunić 1998; Stančić 1998; Markus 1996; Markus 1998.

oprez: mi u radu pokazujemo da su sve te osnove prisutne tada u hrvatskoj javnosti, i o tome nema spora, ali to ne znači da su se sve te pojave iskazale u svojoj cjelini i da su tada posve uobličene. Sve se one razvijaju i formiraju u procesu dugoga trajanja.⁶⁷

Lako je u svemu tome prepoznati evropsku tradiciju liberalne misli. O tome svjedoče mnogi dokumenti. Uostalom, hrvatski su se preporoditelji, u svojim tekstovima i javnim nastupima, pozivali na englesku, francusku i njemačku tradiciju liberalne misli i na njezinu primjenu u tim zemljama. Međutim, kao i u drugim sredinama, tako su i u Hrvatskoj iskazane neke posebnosti u liberalizmu.⁶⁸

U svakom slučaju, mnogi nas tekstovi i sadržaji upućuju na zaključak da su hrvatski preporoditelji liberali, nakon promjene društvenog i političkog sistema, koje dolazi s pojavom građanskog/civilnog društva i građanskih sloboda (slobode štampe, slobodnih izbora, slobodnih političkih okupljanja, sloboda pri organizaciji političkih pokreta, formiranja političkih institucija, političkih stranaka, iskazivanja političkih programa itd.), prihvatili osnove evropskog liberalnog i demokratskog građanskog učenja. Međutim, oni su sada te osnove prilagodili posebnim prilikama u Hrvatskoj i hrvatskom nacionalnom programu. Na tim liberalnim načelima, dakako umjerenog "građanskog" usmjerenja, počivao je cjelokupni politički pokret u Hrvatskoj od proljeća 1848. do kraja 1850. godine, i to: a) organizacija tog političkog pokreta; b) njegov nacionalno-politički program; c) njegove temeljne institucije; d) politički program o austrijskoj (kon)federaciji i politika austroslavizma uopće; e) osnovni politički sustav, napose o trodiobi vlasti i njezinoj kontroli, tj. institucija javnosti i javnog mnijenja, koncepcija o organizaciji zakonodavne države i moderne političke zajednice, o nacionalnom suverenitetu, o društvu i pojedincu itd.⁶⁹

Drugim riječima, temeljito istraživanje povijesnih izvora, i proučavanje povijesnih i društvenih promjena i procesa, upućuje na zaključak da je *hrvatski politički pokret* za revolucije 1848-49. godine prije svega bio *građanski liberalni politički pokret*. Jer mnogi dokumenti i događaji svjedoče da su hrvatski preporoditelji taj politički pokret, njegove liberalne i "građanske" osnove, utemeljili: prvo, na *vrijednostima građanskog društva* uopće; drugo, na načelu *patriotizma* (koji je formirao uži etnički i/ili nacionalni identitet, a određivao ga je njihov odnos: prema Trojednoj kraljevini kao hrvatskoj državi; prema programu i ideji o političkoj zajednici hrvatskog naroda; prema hrvatskoj kulturnoj, državnoj i političkoj tradiciji, te njihova tadašnja javna djelatnost i organizacija hrvatske političke zajednice u cjelini); treće, na načelima *solidarnosti i tolerancije* (spram drugih naroda uopće) i, četvrto, na ideji o *slavenskoj uzajamnosti* (spram slavenskih naroda napose).⁷⁰

Na drugoj strani, nasuprot tvrdnji da se je tada "pojavio nacionalizam kao nova vrijednost" na kojoj su "hrvatski nacionalisti" temeljili najvažnije političke osnove, tvrdnji koju povijesni izvori ne potvrđuju,⁷¹ mi u hrvatskom političkom pokretu, koji je bio i

⁶⁷ Korunić 1988; Stančić 1998; Šidak 1979; Gross 1985.

⁶⁸ O liberalizmu: Mises 1927; Croce 1931; Laski 1931; Hayek 1960; Grirvetz 1963; Grampp 1965; Manning 1976; Gray 1989; Gray 1999; Mill 1989.

⁶⁹ Ovdje je nemoguće uputiti na sve tekstove u kojima se iskazuju sve te ideje i programi, jer bi spis o pojedinim člancima i tekstovima bio dugačak; to ćemo uraditi u opširnijoj raspravi. Usp. ipak: Danica 1848; SJ 1848-49; SZ 1848-50; NN 1848; AZ 1848; Zapisnik sabora 1848; Mažuranić 1848; Vukotinović 1848; Ostrožinski 1848; Dollhopf 1848; Pejaković 1861.

⁷⁰ Šidak 1979; Gross 1985; Korunić 1989; Korunić 1992; Korunić 1997; Korunić 1998a i b; Stančić 1998; Iveljić 1992; Iveljić 1993; Markus 1996; Markus 1997; Markus 1998.

⁷¹ Markus 1996; Markus 1997; Markus 1998.

liberalni i patriotski pokret, *ne nalazimo nacionalizam*: ni kao *pojam* ni kao *masovni nacionalni pokret* niti kao *nacionalnu ideologiju*, tj. kao ideologiju hrvatske nacije. Uz to, da bismo bili još jasniji, ovdje je nužno istaći povijesnu činjenicu da homogena i/ili cjelovita hrvatska nacija tada ne postoji. Naime, hrvatski narod tada, za revolucije 1848-49. godine, još nije bio postigao *nacionalno jedinstvo* (nacionalno ujedinjenje svih segmenta i svih dijelova) ni na jednom ključnom području života: ni jezično ni kulturno ni političko ni ekonomsko ni teritorijalno niti bilo koje drugo "nacionalno jedinstvo". Ali je postojao, o tome nema spora, hrvatski narod i njegova narodna zajednica, čiji se segmenti i dijelovi počinju integrirati već u tijeku ilirskog pokreta, a napose nakon pojave građanskog/civilnog društva (za revolucije 1848. godine) i modernizacijskih procesa u njegovoj sredini.⁷²

U razdoblju od proljeća 1848. do kraja 1850. godine, iako tada nastaje viša razina organizacije hrvatske narodne zajednice unutar građanskog društva, iako tada nastaju i nove integracijske nacionalne osnovice (kulturne, političke, društvene, ekonomske), pa iako možemo uočiti i prve početke transformacije hrvatske narodne zajednice prema modernoj hrvatskoj naciji, ipak se tada *nacionalizam nije mogao pojaviti*: ni kao masovni nacionalni pokret (pojavio se tek krajem stoljeća) niti kao ideologija te nacije, jer se hrvatska nacija, na mnogim područjima, integrira do kraja stoljeća, a nastavlja se i u XX. stoljeću. Suvremenici u tom pokretu, a to su hrvatski "građanski" liberali, prije svega govore o "rodoljublju", "domoljublju" i "patriotizmu" na kojima temelje i "građansku krijepost" i građansko društvo i državu i politički sistem uopće. Time su iskazivali patriotizam u njegovoj ranoj fazi razvoja, koji ih je motivirao u njihovu odnosu spram Hrvatske, s elementima "građanskog" liberalizma, tolerancije i suradnje prema drugim narodima. Na tome su za revolucije 1848-49. godine osnivali liberalni politički pokret u Hrvatskoj.⁷³ Međutim, u ovom radu, zbog ograničenog prostora, ne možemo analizirati različita mišljenja među njima o mnogim pojavama u društvu. To ćemo uraditi, kako smo najavili, u znatno široj raspravi. Pa ipak, ovdje je nužno istaći njihove zajedničke liberalne i demokratske osnovice.

Ako *liberalizam* (liberalism, Liberalismus, libéralisme) promatramo kao posebno učenje i/ili kao političku filozofiju, čija su načela primijenjena u praksi, onda nema sumnje da su se u hrvatskoj političkoj javnosti liberalne osnove pojavile za revolucije 1848-49. godine: s pojavom građanskog društva. A tada se pojavljuju i građanske slobode i demokratska načela. I obratno, u Hrvatskoj se tada na tim osnovicama (na građanskim slobodama, te na liberalnim i demokratskim načelima) i osniva i razvija novo građansko društvo. Liberalizam se, kako je poznato, temelji na prirodnom pravu, prosvjetiteljstvu i na ideji slobode. A sve to zajedno, načelo prirodnog prava i ideju slobode, nalazimo u hrvatskoj javnosti: u dokumentima, u svim političkim novinama i u političkom pokretu u cjelini, sve do kraja 1850. godine. To je dakako građansko liberalno učenje, koje su prilagodili posebnim nacionalnim prilikama.⁷⁴

Hrvatski liberali i demokrati - okupljeni u najvažnijim političkim institucijama u Hrvatskoj (u Narodnoj stranci, Hrvatskom saboru, saborskim odborima, hrvatskoj vladi, sudstvu, upravni, županijskim skupštinama, u političkom društvu Slavenska Lipa na slavenskom Jugu, oko političkih novina: *Saborske novine*, *Slavenski Jug*, *Südslawische*

⁷² Usp. o tome: Korunić 1989; Korunić 1996; Korunić 1997; Korunić 1998; Korunić 1999.

⁷³ Šidak 1979; Gross 1985; Korunić 1979; Korunić 1992; Korunić 1998; Stančić 1998.

⁷⁴ Zapisnik sabora 1848; Mažuranić 1848; Vukotinović 1848; SJ 1848-49; Danica 1848; NN 1848; Pcjaković 1861; Korunić 1989; Korunić 1991; Korunić 1992; Korunić 1998; Stančić 1998.

Zeitung, Jugoslavenske novine, Narodne novine, Danica), polazeći od građanskog liberalnog učenja - isticali su načela *slobode, prirodnog prava, te pravde i pravednosti* kao temeljni kriterij u stvaranju i u vrednovanju: 1) lične slobode, prema kojoj su svi ljudi, kao individue, slobodni i među sobom jednaki; 2) općih građanskih sloboda; 3) nezavisnosti i samostalnosti svakog naroda; 4) nacionalne slobode; 5) osnova građanskog/civilnog društva; 6) nacionalno-političkih zajednica; 7) nacionalnih država; 8) zajedničke više-nacionalne države.⁷⁵

Zalagali su se za slobodu svakog čovjeka pojedinca. Pritom su isticali načelo pravne jednakosti i slobode za sve ljude. Bili su uvjereni da građanske slobode i građansko društvo moraju razviti institucije koje bi štatile slobodu i jednakost svakog pojedinca i svakog naroda. U načelu, nije to bio zahtjev za ukidanje društvenih razlika, već prije svega zahtjev za ukidanje svih privilegija. Zato su odlučno, kao svi narodi u Monarhiji, odbacili feudalizam i, nasuprot tome, prihvatili građansko društvo i njegove demokratske osnovice, koje donose slobodu pojedincima, svim ljudima, ali i svim narodima. I oni dakle u svom učenju, kao i u evropskoj tradiciji, polazi od individualizma i slobode svakog pojedinog čovjeka. To je primarni cilj koji se svakako mora postići. U tome unose neke posebnosti: težište prenose na narod, na postizanje njegove slobode i nezavisnosti, u kojoj i pojedinac ostvaruje slobodu.⁷⁶

Zato su hrvatski građanski liberali, u svim svojim programima i javnoj djelatnosti, uz postizanje slobode i jednakosti za svakog pojedinca/čovjeka, poglavito nastojali da postignu slobodu, ravnopravnost i jednakost (političku, ekonomsku, društvenu) za sve narode, za svaki narod napose, bez obzira na njegovu veličinu. Smatrali su naime da je već francuska revolucija u načelu riješila slobodu i jednakost svakog čovjeka. To je postao model koji moraju svi narodi i sve države prihvatiti. To je po njima potvrdila i revolucija u Monarhiji 1848. godine u kojoj su, nakon rušenja feudalizam kao privilegiranog društva, prihvatili osnove građanskog društva, građanskih sloboda i demokracije. Bili su uvjereni da će se unutar građanskog društva, i pravno i stvarno, konačno ostvariti sloboda i jednakost za sve ljude. Pa ipak, to je po njihovu uvjerenju tek prvi dio revolucije, kada je ostvarena sloboda svakog čovjeka, a nakon toga mora uslijediti drugi dio revolucije u kojem će svi narodi uopće i svaki napose postići slobodu, jednakost i ravnopravnost, prije svega političku i ekonomsku. To je također prirodno pravo svakog naroda na slobodu i jednakost.⁷⁷

Na taj način oni su slobodu svakog čovjeka najuže povezali sa slobodom svakog naroda: povezali su *individualizam* (osobnu slobodu i pravnu jednakost svakog čovjeka) s *kolektivom* (s političkom slobodom i nezavisnošću njegove narodne zajednice kojoj kao kolektivu pripada). Taj su zahtjev temeljili: na liberalnom načelu slobode i jednakosti, na prirodnom pravu i napose na nacionalnom suverenitetu. Ako se dakle postigla sloboda i pravna jednakost za svakog čovjeka, u što nakon prevrata nisu sumnjali, onda i svaki narod mora i može postići politička i ekonomska sloboda i nezavisnost, potpunu unutrašnju nezavisnost i samostalnost.⁷⁸

⁷⁵ Šidak 1979; Korunić 1989; Korunić 1998; Stančić 1998.

⁷⁶ Zapisnik sabor 1848; Mažuranić 1848; Vukotinović 1848; Ostrožinski 1848; SJ 1848-49; Danica 1848; Javnost 1848; Sloboda štampe 1848; Korunić 1989; Korunić 1998; Stančić 1998.

⁷⁷ Mažuranić 1848; Ostrožinski 1848; Zapisnik sabora 1848; Javnost 1848; Sloboda štampe 1848; SJ 1848-49; NN 1848; Danica 1848; SZ 1849-50; Pejaković 1861; Korunić 1989; Korunić 1998.

⁷⁸ Zapisnik sabora 1848; Mažuranić 1848; Ostrožinski 1848; Javnost 1848; SJ 1848-49; Korunić 1989; Korunić 1991; Korunić 1992; Korunić 1998; Stančić 1998.

Hrvatski su građanski liberali na tim liberalnim osnovama (na načelu slobode, prirodno prava i na nacionalnom suverenitetu) utemeljili tada dosta složen politički, državni i društveni sustav, koji smo dijelom već upoznali. Zalagali su se za pravo svakog naroda na "revoluciju ili prevrat", ukoliko mu bilo koja "nezakonita sila" (koja se protivi ustavu, zakonu i pravnoj državi) ometa njegovu slobodu i svestrani razvitak, ako zbog toga ne može ostvariti "narodni suverenitet" i svoju političku samostalnost. Nakon francuske revolucije, koja "bijaše toliko društveni koliko i politički prevrat", s kojom počinje ostvarenje slobode za sve ljude i sve narode, svaki narod ima pravo na prevrat. Taj se prevrat može izbjeći samo ako se narodu ne ometa njegova sloboda, ukoliko se ukine "samosilje" i despotizam i uvede demokracija.⁷⁹

Za njih je stoga "neograničena monarhija" neprihvatljiva, jer ih podsjeća na nezakonitost, despotski oblik vladavine i konzervativizam. Prihvatili su, o tome nema sumnje, klasični oblik liberalizma koji su zastupali tzv. borci za nacionalnu slobodu i za stvaranje slobodne države, slobodne od tuđe političke vlasti. Da bi se ostvarila i obranila "narodna sloboda i jednakost", sloboda svakog naroda, njegova "ustavna sloboda", demokracija, slobodni razvoj i opći napredak, nužno je uvesti načelo "narodnog suvereniteta". A to je pravo svakog naroda da sam sobom upravlja, da ima vrhovnu vlast u svojim rukama.⁸⁰

U tom smislu valja sagledati njihov zahtjev za formiranje i organizaciju Trojedne kraljevine (Hrvatske, Slavonije i Dalmacije) kao samostalne hrvatske države, kao pravne i zakonodavne države. Ta bi hrvatska država, teritorijalno cjelovita Trojedna kraljevina, bila organizirana na liberalnim osnovama koje donosi građansko društvo: prvo, organizirala bi se kao *zakonodavna država*, jer bi putem Hrvatskog sabora (a to je nacionalni parlament i predstavničko tijelo hrvatskog naroda, koji je jedini nosilac nacionalnog suvereniteta) imala unutrašnje nezavisno zakonodavstvo i, drugo, bila bi to *pravna država*, jer bi se ustrojila na pravnom i normativnom sistemu, koja bi poštivala ustavnu i političku vlast, te slobodu i slobodno poduzetništvo.⁸¹

Polazeći od liberalnog modela pravne i zakonodavne države, utemeljene na sistemu parlamentarizma, hrvatski su se liberali u mnogim tekstovima odlučno suprotstavili apsolutističkoj državi, napose u Monarhiji, apsolutizmu i bezakonju uopće. Polazeći od parlamenta kao ključne institucije liberalne države, zagovarali su da se Habsburška monarhija kao zajednička država, i država svakog naroda u njoj, pa tako i Trojedna kraljevina kao država hrvatskog naroda, mora organizirati kao zakonodavna i parlamentarna država, koja poštuje ustav i zakon. Habsburška monarhija, kao zajednička država s ograničenim vanjskim suverenitetom, bila bi parlamentarna monarhija, dok bi sve druge nacionalne države u njoj, a to su države pojedinih naroda, putem nacionalnih parlamenata sačuvale unutrašnji suverenitet. Na taj bi način svi narodi u Monarhiji, unutar zasebnih nacionalnih država, postigli slobodu i unutrašnju političku samostalnost i nezavisnost.⁸²

Zato su hrvatski građanski liberali, polazeći od modela liberalne i parlamentarne i zakonodavne države, odbacivali apsolutnu monarhiju i državu u kojoj vlast postoji "po milosti božjoj", u kojoj vladaju "monarhistički ili aristokratski samodršci". Oni su, nasuprot tome, legitimnost svakog naroda (da postigle slobodu unutar nacionalne države,

⁷⁹ Prevrat 1848; Danica 1848; Ostrožinski 1848; SJ 1848-49; Korunić 1989; Korunić 1998.

⁸⁰ Prevrat 1848; Javnost 1848; Sloboda štampe 1848; Obskurantizam 1848; Danica 1848; SJ 1848-49; NN 1848; Ostrožinski 1848; Mažuranić 1848; Vukotinović 1848.

⁸¹ Zapisnik sabora 1848; Osnova o saboru 1848; Osnova o vladi 1848; Javnost 1848; SJ 1848-49; NN 1848; SN 1848; Korunić 1989; Korunić 1991; Korunić 1992; Korunić 1998; Stančić 1998.

⁸² Korunić 1998; Stančić 1998; Šidak 1979; Markus 1994; Markus 1998.

sa nezavisnim parlamentom) izvodili iz "narodnog suvereniteta" i "narodne volje". Zato su se posebno zalagali za trodiobu vlasti, za organizaciju zakonodavne, izvršne i sudske vlasti unutar svake nacionalne države.⁸³

Time bi dakako oslabili monarhijsku vlast, tj. centralnu vlast u Monarhiji, koja bi imala ograničeni vanjski suverenitet, ograničen na vanjske poslove, zajedničku vojsku i zajedničke financije. Prema tome, ta bi se državna zajednica, novoustrojena Monarhija, prema liberalnoj viziji države, formirala na (kon)federalnoj osnovi putem novih međunarodnih ugovora u svemu jednakih i ravnopravnih naroda i njihovih nacionalnih država, unutar srednjoevropske demokratske (kon)federacije. Ali dakako i unutar građanskog društva, i time novog političkog sistema, koji tvori višestranački sistem, a napose sistem parlamentarizma, liberalni model pravne i zakonodavne države uopće. A sve su to osnove novoga građanskog društva. Bio je to, po njima, jedini put na kojem valja tražiti slobodu za sve ljude i za sve narode, na kojem valja tražiti opći napredak i mogućnost razvoja na svim područjima života u zemlji.⁸⁴

7. Javnost i javno mnijenje kao liberalne i demokratske institucije.- Ključno je međutim za suvremenike bilo pitanje, prvo, kako ostvariti sve te vrijednosti koje donosi građansko društvo, ideju napretka i modernizacije, kao i hrvatski nacionalni program i, drugo, kako i na koji način sve to održati u javnosti: koje su institucije jamstvo za održanje tog liberalnog građanskog modela i države i političke zajednice?

Nema sumnje da su prihvatili osnovna liberalna i demokratska načela, opće građanske slobode i demokraciju kao temelj na kojem valja graditi novo razdoblje, novo građansko/civilno društvo i sve odnosu u tom društvu. Ključni je za njih problem bio kako ostvariti i očuvati: demokraciju, parlamentarizam, trodiobu vlasti, opće građanske slobode i nacionalni suverenitet. A to su, kako vidimo, najvažnije vrijednosti na kojima su utemeljili i nacionalni program i hrvatski liberalni pokret.

I u tome su slijedili evropsku tradiciju liberalizma: hrvatski su preporoditelji za revolucije 1848-49. godine prihvatili *javnost*, *javno mnijenje* i *slobodu štampe* kao institucije koje u građanskom društvu vrše ulogu čuvara demokratskog poretka.⁸⁵ Prihvatili su "javnost i slobodu javnog mnijenja" kao regulativ i kritički javni odnos spram svake vlasti, napose u njezinoj brizi za očuvanje i razvoj najvažnijih temelja građanskog društva: demokracije, građanskih sloboda, parlamentarizma, nacionalnog suvereniteta, uprave, sudstva, obrazovanja, pravde i općeg napretka itd.⁸⁶

I doista, *javnost i javno mnijenje*, ili "javnost i slobodno javno mnijenje" kako oni nazivaju tu javnost, po svom je porijeklu i ulozi institucija građanskog liberalnog poretka, tj. institucija građanskog društva. Oni polaze od evropske tradicije upotrebe javnosti i javnog mnijenja, ali se, kada je riječ o modernoj epohi, napose pozivaju na englesku, francusku i njemačku tradiciju. Javnost i javno djelovanje, napose kada je riječ o organizaciji političkog sistema unutar građanskog društva, građanskih sloboda i demokracije, prema njihovu gledištu ne spada u nadležnost države, već u rukama moralno odgojenih građana određene zajednice i društva. Njihovo je shvaćanje izrazito liberalno

⁸³ Javnost 1848; Sloboda štampe 1848; Prevrat 1848; Zapisnik sabora 1848; Osnova o saboru 1848; Osnova o vladi 1848; Ostrožinski 1848; Narodnost i demokracija 1848; Liberalci i natražnjaci 1848; Što je sloboda 1848; Manifest naroda 1848; SJ 1848-49; SN 1848; NN 1848; SZ 1849-50.

⁸⁴ Šidak 1979; Gross 1985; Korunić 1986; Korunić 1989; Korunić 1991; Korunić 1992; Korunić 1998; Stančić 1998; Markus 1996; Markus 1997; Markus 1998.

⁸⁵ O javnosti i javnom mnijenju: Habermas 1969; Sennett 1989; Tadić 1987; Pupovac 1990.

⁸⁶ Usp. o tome: Javnost 1848; Sloboda štampe 1848; Prevrat 1848; Danica 1848; SJ 1848-49; NN 1848; SN 1848; SZ 1849-50; JN 1849-50; Ostrožinski 1848; Zapisnik sabora 1848; Pejaković 1861.

shvaćanje javnosti i javnog mnijenja, koje kao institucija zacijelo spada u sferu građanskog/civilnog društva. Prema njima, sloboda štampe, parlament, izvršna vlast i sudstvo, političke stranke i interesne grupe, kao i sve druge javne nacionalne institucije, moraju postati mjesta na kojima se izražava i vrši javnost i slobodno javno mnijenje. Hrvatski su preporoditelji o javnosti napisali studije koje su na razini evropske teorijske liberalne misli.⁸⁷ No oni su ta liberalna načela javnosti ne samo odlučno branili, nego su ih nastojali provesti u život. Sve to svjedoči ne samo da su prihvatili osnove liberalizma i demokracije, nego i osnove građanskog društva, u kojima su vidjeli ostvarenje nacionalnog programa i opći napredak. O tome, napose o javnosti, raspravljat ćemo na drugom mjestu, a ovdje u kratko o tome.

Javnost (publicity, Öffentlichkeit, publicité) s leksičkoga gledišta označava ono što je javno (lat. publicus). U engleskom i francuskoj tradiciji, na koju se pozivaju hrvatski liberali, javlja se kao publicitet, kao javno djelovanje koje zaokuplja pažnju publike.⁸⁸ To ističu i hrvatski liberali i navode posebna vrijednosti javnosti:

Prvo, javnost po njima znači da sva prava i dužnosti, svi poslovi unutar narodne zajednice (domovine kao političke zajednice i narodne države, koja se organizira na narodnom suverenitetu), koji se tiču svih njezinih članova, moraju biti javni. To oni iskazuju slijedećim riječima: "Javnost znači prvo, da sve prednosti i tereti, prava i dužnosti, riječju svi poslovi obće domovine, kao na sve građane domovine spadajući, svim članovima naroda javni biti moraju, i da ovi kod takvih učestvovati ne samo mogu već i dužni jesu."⁸⁹

Drugo, "svi opći" i/ili politički poslovi (koji se dakako odnose na organizaciju vlasti i njezino javno djelovanje, na funkcioniranje novog političkog sistema unutar građanskog društva) *ne smiju ostati tajni*, tj. oni moraju biti javni: "Drugo znači javnost to, da svi opći ili politički poslovi svih građana domovine tičući se, za njih samih *ne smiju tajni ostati*, već da se i u tom smislu na koliko se po naravi stvari učiniti smije i može javno preduzeti i pretresati imaju, (...)"⁹⁰

Treće, takvu javnost i javno mnijenje, prema uvjerenju hrvatskih liberala, ne zahtijeva samo "narav prave i pravedne" patriotske političke djelatnosti uopće ("političke domorodne općenitosti"), kao i "narav svake potpuno slobodne države" i "pravoga državno-građanskoga prava" (tj. pravne države unutar građanskog društva) nego oni "takvu javnost" nalaze u "dogodovštini svih istinito slobodnih naroda".⁹¹

Četvrto, to znači da se "potpuna javnost u političkom smislu" sastoji u tome da svi "državni poslovi", koji se odnose na čitavu "domovinu" (na Trojednu kraljevinu kao hrvatsku državu) i koji se "svih njezinih građana tiče", *moraju biti javni* ("javni smatrati se imadu") i da se "čim više moguće dopusti" da se njihovo "slušanje i gledanje", da se dakle svi državni i/ili politički poslovi mogu slobodno preko svih "organa javnoga mnijenja" (putem slobodne štampe, političkih stranaka, organizacija itd.) proglase javnim i da se stoga nikada duže vrijeme ne skrivaju od javnosti.⁹²

⁸⁷ Javnost 1848; Sloboda štampe 1848; Prevrat 1848; Narodnost i demokracija 1848; Ostrožinski 1848; Manifest naroda 1848; Mažuranić 1848; Danica 1848; SJ 1848-49; SZ 1849-50.

⁸⁸ Habermas 1969; Sennett 1989; Tadić 1987.

⁸⁹ Javnost 1848, 198; Sloboda štampe 1848; Narodnost i demokracija 1848; Što je sloboda 1848; Liberalci i natražnjaci 1848; Danica 1848; SJ 1848-49; SZ 1849-50.

⁹⁰ Javnost 1848, 198; Sloboda štampe 1848; Danica 1848; SJ 1848-49.

⁹¹ Javnost 1848, 198; Sloboda štampe 1848; SJ 1848-49; NN 1848; SZ 1849-50.

⁹² Javnost 1848, 198-199; Sloboda štampe 1848; Danica 1848; NN 1848; SJ 1848-49.

Peto, javnost i slobodno javno mnijenje, kada je riječ o organizaciji institucija javnog djelovanja, koji se u građanskom društvu uspostavljaju radi vođenja brige o općem interesu svih građana, jest funkcioniranje političkog sistema, tj. organizacija i uloga trodionice vlasti: "Javnost po predmetu jest trojevrnsna, jer je i sama (javna) djelatnost za obćinstvo trojevrnsna: 1) javnost zakonotvorstva (tj. zakonodavne vlasti); 2) javnost vlade (izvršne vlasti) i 3) javnost sudbenog postupanja (sudske vlasti)."⁹³

Šesto, tu je trodiobu vlasti - njezinu podjelu na zakonodavnu, izvršnu i sudsku vlast, a riječ je najvažnijim političkim i državnim institucijama modernog političkog sistema unutar građanskog društva - svakako potrebno kontrolirati putem javnosti i njezin rad podvrći slobodnom javnom mnijenju. Zato i "način proglašavanja" svake javne djelatnosti mora biti u funkciji jačanja javnosti, a oni vide tri načina da se sve to objavi u javnosti: a) "najvažnija i najpotpunija javnost" jest kada se dopušta da se "pred očima i ušesima cijeloga naroda" pretresaju svi poslovi od javnog i općeg interesa, napose kada je riječ o novom političkom sistemu, državi, upravi, sudstvu, obrazovanju itd.; b) zatim da se, ukoliko je to moguće, "zvanično i službeno" putem štampe u javnosti proglašavaju svi zapisnici i sva štampana djela, a tada je riječ o komunikacijskim sredstvima i o sferi saobraćaja među pripadnicima zajednice; c) napokon, treći način spada u sferu privatne slobode komuniciranja s javnošću: "treća javnost sastoji se u potpunoj slobodi privatnog priopćenja dielah kroz sve moguće organe slobodnoga saobćenja".⁹⁴

Prema tome, hrvatski su građanski liberali - javni djelatnici koji su prihvatili i u hrvatskoj javnosti organizirali najvažnije moderne nacionalne institucije (Hrvatski sabor kao parlament, hrvatsku vladu, ministarstva, sudstvo itd.), koje su prilagodili suvremenom građanskog/civilnom društvu - zalagali su se za uvođenje institucije javnosti i slobodnog javnog mnijenja, kao liberalne i demokratske institucije. Taj je njihov stav, tj. prihvaćanje i obrana liberalne institucije javnosti, od velike važnosti za razumijevanje hrvatske politike i hrvatskog političkog pokreta za revolucije 1848-49. godine u cjelini. A "javnost i sloboda javnog mnijenja", odnosno "javno mnijenje i njegova sloboda", za njih kako vidimo znači: prvo, javnost je skup svih pojedinaca, tj. to su svi pripadnici neke zajednice koji se interesiraju za pitanja od općeg interesa, a tada je riječ o publici; drugo, javnost znači sferu saobraćaja među članovima određene zajednice, među pripadnicima njezine publike (putem slobodna udruživanja i okupljanja) u kojoj se formiraju i slobodno razvijaju stavovi, razni nazori ili htijenja koja prihvaćaju mnogi, a tada je riječ o javnom mnijenju i slobodi javnog mnijenja; treće, javnost znači organizacijski način i princip slobodnog djelovanja organa (sloboda štampe, tisak, novine, časopisi, političke stranke i organizacije itd.) koji se formiraju radi vođenja brige o pitanjima od općeg interesa.⁹⁵

Prema njihovu uvjerenju, liberalno-demokratska javnost i javno mnijenje mora biti u funkciji razvoja građanskog/civilnog društva i njegovih najvažnijih vrijednosti, napose formiranje demokracije i razvoja građanskih sloboda. Vjerovali su da se bez institucije javnosti i slobodnog javnog mnijenja ništa od toga što nudi građansko društvo, ni demokraciju ni napredak, a onda ni hrvatski nacionalni program, ne može ostvariti. Štoviše, bili su uvjereni da se na instituciji javnosti i na javnom mnijenju moraju formirati suvremene države: "I napokon u tom istom smislu govore i zahtijevaju svi noviji slobodni narodi, da reprezentativne države budu države od slobodnoga javnog mnijenja i da javno mnijenje ili riječ naroda bude kraljicom kraljeva".⁹⁶ Zato su oni taj demokratski stav o

⁹³ Javnost 1848, 199; Sloboda štampe 1848; NN 1848; SJ 1848-49; SZ 1849-50.

⁹⁴ Javnost 1848, 199; Sloboda štampe 1848; Danica 1848; NN 1848; SJ 1848-49.

⁹⁵ Usp. o tome: Habermas 1969; Tadić 1987.

⁹⁶ Javnost 1848, 202; Sloboda štampe 1848; NN 1848; SJ 1848-49; SZ 1849-50.

instituciji javnosti i pravu svakog građanina na javnost i javno mnijenje zastupali dosljedno. Svaki građanin ima po njima "sveto pravo na javnost", jer "opći poslovi jesu i njegovi poslovi, dočim opredjeljuju udes života njemu i njegovima, i dočim traže od njega da dobro i život slobodno žrtvuje. Svaki dakle (građanin) ima pravo o obćih poslovih obavijestiti se, svoje misli i svoja mnijenja, svoje želje i potrebe u odnošenju na ravnanje obćih poslova: izustiti i tako s drugimi saobćiti."⁹⁷

Nadalje, javnost "sjedinijuje čitavo bogatstvo" iskustva svih građana. Javnost je isto tako "najbolje i najuspješnije sredstvo" obrazovanje naroda. Potpuna pak javnost "jest napose probitačna za čudoredno" odgajanje naroda, jer sva "postupanja pred javno sudište čudorednosti iznosi". Napokon, "potpuna javnost" daje nam ono što smo uzalud kod svih "mogućih političkih uredaba i formi" tražili: "sigurnu kontrolu i potpuno jamčenje protiv svakom zloupotrijebljenju, proti nemarom, nevierom i protuustavnom upotrijebljenju političke vlasti".⁹⁸

Štoviše, javnost i javno mnijenje je institucija kojom će se narod u cjelini, ali i svaki pojedinac kao građanin napose, najlakše obraniti i od svakog apsolutizma, bezakonja i tiranije, od svake zloupotrebe vanjske vlasti, koja se dakako ne temelji na narodnom suverenitetu: "Ali apsolutizam ne trpi javnost, jer javnost i samo javnost jest u svakom građanskom društvu jedini protivni uteg protiv ugnjetavanju od strane izvanjske najviše vlasti. Ona (javnost) je zaštitujuća i uzdržujuća sila i pogodba slobode i prava. Ona je zdravlje i snaga državnoga tijela."⁹⁹

Prema tome, hrvatski su građanski liberali bili uvjereni da je javnost i slobodno javno mnijenje veoma važna institucija za uspostavljanje liberalnog i demokratskog poretka, za ostvarenje nacionalnog programa i nacionalnog suvereniteta, za očuvanje i razvoj građanskog društva i građanskih sloboda, za opći napredak svakog pojedinca i za narod uopće. Nema sumnje da je riječ o prisutnosti liberalnih i demokratskih načela i vrijednosti u hrvatskoj javnosti, da su na njima hrvatski preporoditelji gradili i hrvatski nacionalni program i organizaciju političkog pokreta u cjelini, ali i sve nacionalne političke institucije u Hrvatskoj. A već smo pokazali da te vrijednosti i tu mogućnost ne pruža niti to može nacionalizam. No, o nacionalizmu uopće, napose o pojavi i razvoju hrvatskog nacionalizma i hrvatske nacije, te o određenju etničkog i/ili nacionalnog identiteta, više na drugom mjestu.

⁹⁷ Javnost 1848, 209.

⁹⁸ Javnost 1848, 211.

⁹⁹ Javnost 1848; Sloboda štampe 1848; NN 1848; SJ 1848-49; SZ 1849-50; JN 1849-50.

Izvori

1. Danica 1848 = *Danica Hrvatska, Slavonska i Dalmatinska 1848.*, Zagreb
2. Dokumenti o vengerskoj revoluciji 1848 = *Dokumenti o vengerskoj revoluciji i osvoboditeljnoj borbi 1848-49.*, Budapest 1848.
3. Federacija i centralizacija 1848 = *Foederacia i centralizacia*, SJ 1849., br. 137-39.
4. Federacija u Austriji 1848 = *Foederalizam u Austrii*, SJ 1849., br. 180.
5. Godina 1850 = *Godina 1850. u Hèrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb 1851.
6. Građanska kriepost 1848 = *Gradjanska kriepost*, *Danica* 1848., 194-95.
7. Javnost 1848 = *Javnost*, *Danica* 1848., 197-99, 201-212, 214-216; Korunić 1989, 211-235.
8. JN 1849-50 = *Jugoslavenske novine 1849-1850.*, Zagreb
9. Liberalci i natražnjaci 1848 = *Liberalci i natražnjaci*, SJ 1849., br. 19.
10. Liberalna stranka 1848 = *Liberalna stranka*, SJ 1849, br. 194.
11. Manifest naroda 1848 = *Manifest naroda hrvatsko-slavonskoga*, Zagreb 1848., Šulek 1868, 312-323
12. Markus 1998 = T. Markus, *Korespondencija bana Jelačića i Banskog vijeća 1848-1850*, Zagreb 1998.
13. Mažuranić 1848 = I. Mažuranić, *Hèrvati madjarom. Odgovor na proglase njihove od ožujka mieseca i travnja 1848*, Karlovac 1848; Korunić 1989, 160-171.
14. Narodnost i demokracija 1848 = G. Dollhopf, *Narodnost i demokracija*, SJ 1848., br. 16.
15. NN 1848 = *Novine dalmatinske-hèrvatsko-slavonske 1848.*, Zagreb
16. Obad 1987 = S. Obad, *Dalmacija revolucionarne 1848-49.*, Rijeka 1987.
17. Obskurantizam 1848 = *Obskurantizam*, *Danica* 1848., 145-48, 151-52, 155-56, 160, 163-64.
18. Osnova o narodnoj vojsci 1848 = *Osnova o utemeljenju narodne vojske u trojednoj kraljevini hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoj*, Zagreb 1849.
19. Osnova o odnosu Hrvatske prema Monarhiji 1848 = *Osnova zakona o odnošenju trojedne kraljevine prema monarkii austrijskoj* (Zagreb 1849:), Korunić 1992; SJ 7. IV. 1849.
20. Osnova o saboru 1848 = *Osnova o Hrvatskom saboru i Članak o saboru*, SJ 6. III. 1849.
21. Osnova o školstvu 1848 = *Osnova temeljnih pravilah javnoga obučavanja za Hrvatsku i Slavoniju*, Hrvatski državni arhiv, Prosvjetni odsjek; SJ 16-22. X. 1849.
22. Osnova o vladi 1848 = *Osnova o hrvatskoj vladi i Članak o ustrojenju dèržavnoga vieća*, SJ 16. I. 1849. i SZ 15. I. 1849., te Hrvatski državni arhiv, Bansko vijeće
23. Ostrožinski 1848 = O. Utješenović Ostrožinski, *Osnova za savezno preporodjenje cesarevine austrijske po načelu ustavne slobode i narodne pravstvene jednakosti*, SJ 1848, br. 36-40
24. Pejaković 1861 = S. Pejaković, *Aktenstücke zur Geschichte des kroatisch-slavonischen Landtages und der nationalen Bewegung von Jahre 1848.*, Wien 1861.

25. Prevrat 1848 = Prevrat, *Danica* 1848., 130-32, 134-36, 138-40, 142-43; Korunić 1989., 196.
26. SJ 1848-49 = *Slavenski Jug* 1848-1849., Zagreb
27. Sloboda štampe 1848 = Sloboda štampe, *Danica* 1848., 177-184, 186-192.
28. SN 1848 = *Saborske novine* 1848., Zagreb
29. SZ 1849-50 = *Südslawische Zeitung* 1849-1850., Zagreb
30. Što je sloboda 1848 = K., *Što je sloboda*, SJ 1849., br. 48.
31. Šulek 1868 = B. Šulek, *Naše pravice*, Zagreb 1868.
32. Tkalac 1848 = I. I. Tkalac, *Croaten, Serben und Magjaren*, Wien 1848.
33. Vukotinović 1848 = Lj. Vukotinović, *Nekoja glavna pitanja našega vremena*, Zagreb 1848.
34. Zapisnik sabora 1848 = *Zapisnik sabora trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, držanog 5. i sljedećih mjeseca lipnja i srpnja danah godine 1848.*, Zagreb 1848.

Literatura

1. Bach 1898 = M. Bach, *Geschichte der Wiener Revolution im Jahre 1848.*, Wien 1898.
2. Berger 1977 = P. Berger, *Facing up to Modernity*, New York 1977.
3. Berger 1995 = P. Berger, *Kapitalistička revolucija*, Zagreb 1995.
4. Bogdanov 1948 = V. Bogdanov, *Društvene i političke borbe u Hrvatskoj 1848-49*, Zagreb 1948.
5. Bogdanov 1949 = V. Bogdanov, *Hrvatska ljevica u godinama revolucije 1848-49. godine u svijetlu naše Četrdesetosmaške štampe*, Zagreb 1949.
6. Bogdanov 1958 = V. Bogdanov, *Historija političkih stranaka u Hrvatskoj*, Zagreb 1958.
7. Croce 1931 = B. Croce, *Etica e politica*, Bari 1931.
8. Dautry 1948 = J. Dautry, *Histoire de la révolution de 1848 en France*, Paris 1948.
9. Dennewitz 1947 = B. Dennewitz, *Der Föderalismus*, Hamburg 1947.
10. Domenach 1986 = J. M. Domenach, *Approches de la modernité*, Paris 1986.
11. Fischer 1946 = E. Fischer, *Oesterreich 1848. Probleme der demokratischen Revolution in Oesterreich*, Wien 1946.
12. Girvetz 1963 = H. K. Girvetz, *The Evolution of Liberalism*, New York 1963.
13. Godechot 1987 = J. Godechot, *Revolucije 1848.*, Beograd 1987.
14. Grampp 1965 = W. D. Grampp, *Economic Liberalism*, New York 1965.
15. Gray 1989 = J. Gray, *Liberalisms: Essays in Political Philosophy*, London 1989.
16. Gray 1999 = J. Gray, *Liberalizam*, Zagreb 1999.
17. Gross 1985 = M. Gross, *Počeci moderne Hrvatske*, Zagreb 1985.
18. Gross-Szabo 1992 = M. Gross i A. Szabo, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, Zagreb 1992.
19. Habermas 1969 = J. Habermas, *Javno mnjenje*, Beograd 1969.

20. Habermas 1988 = J. Habermas, *Filozofski diskurs moderne*, Zagreb 1988.
21. Hayek 1960 = F. A. Hayek, *The Constitution of Liberty*, London 1960.
22. Held 1990 = D. Held, *Modeli demokracije*, Zagreb 1990.
23. Horvat 1898-99 = R. Horvat, *Hrvatski pokret*, I-IV, Zagreb 1898-99.
24. Horvat 1901 = R. Horvat, *Rat Hrvata s Magjarima god. 1848-49.*, Zagreb 1901.
25. Horvat 1936 = J. Horvat, *Politička povijest Hrvatske*, Zagreb 1936., o revoluciji: 149-197.
26. Iveljić 1989 = I. Iveljić, *O značenju unutrašnjeg odsjeka Banskog vijeća (1848.-1850.)*, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest, 22, Zagreb 1989., 71-94.
27. Iveljić 1992 = I. Iveljić, *Pokušaj stvaranja hrvatske vojske 1848.-49.*, Časopis za suvremenu povijest, 24 (2), Zagreb 1992., 47-58.
28. Iveljić 1993 = I. Iveljić, *Katolička crkva i civilno društvo u Hrvatskoj 1848. godine*, Časopis za suvremenu povijest, 25 (2-3), Zagreb 1993., 19-42.
29. Jelačić 1925 = A. Jelačić, *Seljački pokret u Hrvatskoj i Slavoniji 1848-49.*, Zagreb 1925.
30. Kalanj 1994 = R. Kalanj, *Modernost i napredak*, Zagreb 1994.
31. Kann 1950 = R. A. Kann, *The Multinational Empire: Nationalism and National Reform in the Habsburg Monarchy 1848-1918.*, New York 1950.
32. Kemper 1993 = P. Kemper (ur.), *Postmoderna ili borba za budućnost*, Zagreb 1993.
33. Kohn 1956 = H. Kohn, *Nationalism and Liberty*, New York 1956.
34. Korunić 1986 = P. Korunić, *Jugoslavenska ideologija u hrvatskoj i slovenskoj politici: hrvatsko-slovenski politički odnosi 1848-1874. godine*, Zagreb 1986.
35. Korunić 1989 = P. Korunić, *Jugoslavizam i federalizam u hrvatskom nacionalnom preporodu 1835.- 1875. godine*, Zagreb 1989.
36. Korunić 1991 = P. Korunić, *Program konfederalizma u hrvatskoj političkoj i društvenoj misli u XIX. stoljeću*, Povijesni prilozi 10, Zagreb 1991., 103-156.
37. Korunić 1992 = P. Korunić, *Hrvatski nacionalni i politički program 1848-49. godine*, Povijesni prilozi 11, Zagreb 1992., 177-252.
38. Korunić 1997 = P. Korunić, *Porijeklo i integracija nacije kao znanstveni problem*, Migracijske teme 13, br. 3, Zagreb 1997., 151-188.
39. Korunić 1998a = P. Korunić, *Hrvatski nacionalni program i društvene promjene za revolucije 1848-49. godine*, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest 31, Zagreb 1998., 9-39.
40. Korunić 1998b = P. Korunić, *Struktura hrvatskog programa i društvene promjene za revolucije 1848-49. godine: Širenje istraživačke osnovice*, Historijski zbornik LI, Zagreb 1998., 83-96.
41. Korunić 1999a = P. Korunić, *Porijeklo, integracija i budućnost nacije*, u knjizi: *Etničnost i povijest*, priredio E. Heršak, Zagreb 1999., 55-82.
42. Korunić 1999b = P. Korunić, *Porijeklo i integracija hrvatske nacije kao znanstveni problem*, u knjizi: *Zbornik Mirjane Gross: u povodu 75. rodendana*, Zagreb 1999., 137-160.
43. Krestić 1988 = V. Krestić, *Srpsko-hrvatski odnosi i jugoslavenska ideja u drugoj polovini XIX. veka*, Beograd 1988., drugo izdanje.

44. Krestić 1998 = V. Krestić, *Genocidom do velike Hrvatske*, Beograd 1998.
45. Krišto 1984 = J. Krišto, *Prešućena povijest: Katolička crkva u hrvatskoj politici 1850.-1918.*, Zagreb
46. Laski 1931 = H. Laski, *The Rise of European Liberalism*, London 1931.
47. Lerotić 1984 = Z. Lerotić, *Nacija*, Zagreb 1984.
48. Leščilovskaja 1977 = I. I. Leščilovskaja, *Obščestvenno-političeskaja borba v Horvatii 1848.-1849.*, Moskva 1977.
49. Lijphart 1992 = A. Lijphart, *Demokracija u pluralnim društvima*, Zagreb 1992.
50. Manning 1976 = D. Manning, *Liberalism*, London 1976.
51. Marcartney 1950 = C. A. Marcartney, *The Habsburg Empire 1790-1918.*, London 1950.
52. Marcuse 1977 = H. Marcuse, *Kultura i društvo*, Beograd 1977.
53. Maritain 1992 = J. Maritain, *Čovjek i država*, Zagreb 1992.
54. Markus 1994 = T. Markus, *Federalizam i konfederalizam u tekstovima Slavenskog Juga 1848.-49. godine*, Povijesni prilozi 13, Zagreb 1994., 111-137.
55. Markus 1996a = T. Markus, *Zakonske osnove Odbora Sabora Hrvatske i Banskog vijeća 1849. godine*, Časopis za suvremenu povijest 28 (1-2), Zagreb 1996., 139-159.
56. Markus 1996b = T. Markus, *Hrvatski politički pokret 1848.-1849. godine: osnovna zbivanja i ideje*, Povijesni prilozi 15, Zagreb 1996., 11-58.
57. Markus 1997 = T. Markus, *Ideje i koncepcije Slavenskog Juga 1848.-1849. godine*, magistarski rad, Zagreb 1997.
58. Markus 1998 = T. Markus, *Hrvatski sabor 1848: političke institucije i hrvatski nacionalni pokret 1848.-1849. godine*, disertacija, Zagreb 1998.
59. Meyer 1949 = H. Meyer, *Studien zur Geschichte der deutschen Revolution*, Darmstadt 1949.
60. Mill 1989 = J. S. Mill, *Izabrani politički spisi: O slobodi*, Zagreb 1989.
61. Mises 1927 = L. Mises, *Liberalismus*, Jena 1927.
62. Neumann 1974 = F. Neumann, *Demokratska i autoritarna država*, Zagreb 1974.
63. Parsons 1967 = T. Parsons, *Politics and Social Structure*, New York 1967.
64. Potreblica 1984 = F. Potreblica, *Požeška županija za revolucije 1848-49. godine*, Zagreb 1984.
65. Prelog 1924 = M. Prelog, *Slavenska renesansa 1780-1848.*, Zagreb 1924.
66. Pupovac 1990 = M. Pupovac, *Politička komunikacija*, Zagreb 1990.
67. Rački 1861 = F. Rački, *Sabor trojedne Kraljevine od 1848. naprama Austriji*, Pozor 1861.
68. Sartori 1965 = G. Sartori, *Democratic Theory*, New York 1965.
69. Sennett 1989 = R. Sennett, *Nestanak javnog čovjeka*, Zagreb 1989.
70. Smičiklas 1879 = T. Smičiklas, *Povijest hrvatska II*, Zagreb 1879.
71. Stadelmann 1949 = E. Stadelmann, *Soziale und politische Geschichte der Revolution von 1848.*, München 1949.
72. Stančić 1985 = N. Stančić, *Hrvatski narodni preporod 1790.-1848.*, u: Hrvatski narodni preporod 1790.-1848., Zagreb 1985., 1-30.
73. Stančić 1994 = N. Stančić, *Hrvatski građanski sabor 1848.-1918.*, u: Hrvatski sabor, Zagreb 1994.
74. Stančić 1998 = N. Stančić, *Das Jahr 1848 in Kroatien: unvollendete Revolution und nationale Integration*, Südost-Forschungen 57, München 1998., 103-128.

75. Strecha 1997 = M. Strecha, *Katoličko hrvatstvo*, Zagreb 1997.
76. Supek 1996 = R. Supek, *Modernizam i postmodernizam*, Zagreb 1996.
77. Šidak 1973 = J. Šidak, *Studije iz hrvatske povijesti XIX. stoljeća*, Zagreb 1973.
78. Šidak 1979 = J. Šidak, *Studije iz hrvatske povijesti za revolucije 1848.-49.*, Zagreb 1979.
79. Šišić 1923 = F. Šišić, *Hrvati i Mađari uoči sukoba 1848.*, Jugosl. Njiva VII/II, 1923.
80. Šišić 1926 = F. Šišić, *Strossmayer u Beču 1848.*, Riječ, Zagreb, 7.XI. 1926.
81. Tadić 1987 = Lj. Tadić, *Ogled o javnosti*, Nikšić 1987.
82. Tapie 1954 = V. L. Tapie, *La Revolution de 1848 dans d'Autriche 1848-1851.*, Paris 1954.
83. Vattimo 1991 = G. Vattimo, *Kraj moderne*, Novi Sad 1991.
84. Walper 1966 = K. H. Walper, *Föderalismus*, Berlin 1966.
85. Wandruszka-Urbanič 1848 = *Die Habsburgermonarchie 1848-1918.*, I., II., III 1-2, ur. A. Wandruszka – P. Urbanič, Wien 1973., 1975. i 1980.
86. Winter 1969 = E. Winter, *Revolution, Neoabsolutismus und Zentralismus der Donaumonarchie*, Wien 1969.
87. Wirszubski 1956 = E. A. Wirszubski, *Liberties as a Political Ideal at Rome*, Cambridge 1956.
88. Zwitter 1962 = F. Zwitter, *Nacionalni problemi v habsburški Monarhiji*, sa sodelovanjem J. Šidaka in V. Bogdanova, Ljubljana 1962.

Zusammenfassung

Studie über die Grundlagen der bürgerlichen Gesellschaft in Kroatien während der Revolution 1848-49: des Liberalismus, der Demokratie und des Nationalismus

In diesem Beitrag erörtert der Autor die Grundlagen der bürgerlichen Gesellschaft, die in der kroatischen Öffentlichkeit während der Revolution 1848-49 anwesend sind, usw.: bürgerliche Freiheiten, liberale und demokratische Prinzipien, die Öffentlichkeit und die öffentliche Meinung als demokratische Institutionen, freie Wahlen, ein Mehrparteiensystem, der Parlamentarismus usw. Auf diesen Werten haben die Anhänger der kroatischen Wiedergeburtbewegung das kroatische Nationalprogramm begründet und die moderne liberale politische Bewegung organisiert. Der Autor hat den in der Historiographie geäußerten Standpunkt verworfen, nämlich dass zu diesem Zeitpunkt der kroatische Nationalismus als neuer Wert zum Vorschein getreten ist.

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RAD OVI

32-33

ZAGREB 1999.-2000.

Izdavač
Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Za izdavača
Neven Budak

Redakcija
Branka Boban
Neven Budak
Mirjana Gross
Franko Mirošević
Iskra Iveljić
Nikša Stančić
Božena Vranješ-Šoljan

Urednički kolegij
Ivo Goldstein
Marijan Maticka
Mario Strecha

Izvršni urednik
Mario Strecha

Adresa uredništva

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb, Ivana Lučića 3
tel. 385 1/ 6120 150, 6120 158, fax. 385 1/ 6156 879

Časopis izlazi jednom godišnje. Izdavanje časopisa sufinancira
Ministarstvo znanosti i tehnologije Republike Hrvatske.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu SR Hrvatske
br. 6859/1 od 5. X.1982. časopis »Radovi« oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Ministarstvu znanosti i tehnologije
Republike Hrvatske pod brojem UP-547/2-84-1984.

Naslovna stranica

Iva Makvić

Prijevod sažetaka

Marina Denona-Krsnik (njemački)

Ivo Goldstein (engleski)

Tisak

KRATIS, Vrapčanska 15, Zagreb

Tiskanje završeno u srpnju 2001. godine

Naklada

300 primjeraka

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i sveučilišna biblioteka, Zagreb

UDK 949.75

RADOVI 32-33

/ [uređivački odbor Ivo Goldstein... et al.]. - Zagreb

: Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta,
1999.-2000. – 520 str. ; 24 cm

– Summaries.

ISBN 0353-295X